universität wien

DIPLOMARBEIT / DIPLOMA THESIS

Titel der Diplomarbeit / Title of the Diploma Thesis

„A menekülés, mint fő motívum Szerb Antal Utas és holdvilág és Márai Sándor Zendülők című műveiben”

verfasst von / submitted by

Vivien Fuchs

angestrebter akademischer Grad / in partial fulfilment of the requirements for the degree of

Magistra der Philosophie (Mag. phil.)

Wien, 2017 / Vienna, 2017

Studienkennzahl lt. Studienblatt /degree programme code as it appears on the student record sheet:	A 190 333 382
Studienrichtung lt. Studienblatt/ degree programme as it appears on the student record sheet:	Lehramt Deutsch / Ungarisch
Betreut von / Supervisor:	Ao. Univ.-Prof. Dr. Andrea Seidler

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném köszönetemet és tiszteletemet kifejezni mindenkinek, aki bármilyen formában hozzájárult, bíztatott diplomamunkám elkészítésében.

Elsősorban szeretnék köszönetet nyilvánítani konzulensemnek, Prof. Dr. Andrea Seidlernek, aki nemcsak a dolgozat írása során és irodalomajánlás keretében segített, hanem a témakör megtalálásában is nagy segítséget nyújtott.

Köszönettel tartozom Dr. habil. Havasréti József tanár úrnak is, aki által megismerhettem Szerb Antal Utas és holdvilág című művét. Szerb Antalról tartott nagyon érdekes és informatív előadása után a bécsi Finnougrisztika Tanszéken vettem kezembe ezt a művet, amely kezdetektől fogva elnyerte tetszésemet.

Köszönettel tartozom Sándorné Bogáth Margit irodalomtanárnak, pszichoterapeutának és barátnőmnek, aki nem csak tanulmányaim és életem során segített át nehéz szakaszaimon, hanem a dolgozatomban is nagy segítséget nyújtott.

Köszönettel tartozom Prof. Mag. Pathy Líviának, aki szintén nagy segítséget nyújtott dolgozatom írása során.

Végül, de nem utolsósorban köszönetet szeretnék nyílvánítani édesanyámnak, édesapámnak, családomnak és barátomnak, akik mindvégig támogattak és bíztattak a tanulmányaimban.

Tartalomjegyzék

1 Bevezetés 5
2 Kutatási módszer 7
3 Irodalmi művek bemutatása 9
3.1 Történelmi háttér: Társadalmi háttér Magyarországon az 1930-as években 9
3.1.1 Középpolgárság 9
3.1.2 Kispolgárság 10
3.1.3 A kultúra szerepe a polgárság életében 11
3.2 Utas és holdvilág 12
3.3 Zendülők 14
4 A motiváció – A viselkedés háttértényezői 16
4.1 A motiváció fogalma 17
4.2 A motivációk rendszere – Maslow motivációs piramisa 17
4.3 A motívumok fajtái 20
4.3.1 Önfenntartási motívumok 20
4.3.2 Szociális motívumok 21
4.3.2.1 Szexualitás és utódgondozás mint a fajfenntartás motívumai 21
4.3.2.2 Az agresszió mint motiváció a viselkedésben 21
4.3.2.3 A segítő viselkedés 22
4.3.3 Kíváncsiságmotívumok 22
5 A menekülés mint fő motívum 24
5.1 Menekülés az Utas és holdvilágban 25
5.2 A menekülésmotívum a Zendülőkben 40
5.2.1 A halálmotívum szerepe és jelentősége 47
5.2.2 A halálmotívum az Utas és holdvilágban 48
5.2.3 A halálmotívum a Zendülőkben 51
5.2.3.1 A halál mint tény 52
5.2.3.2 A halál mint eszköz 53
5.2.3.3 A halál mint lehetőség az áldozatszerepre 54
5.2.3.4 A halál mint élmény 55
5.2.4 A játékmotívum szerepe 57
5.2.4.1 A játék mint fogalom tulajdonságai 57
5.2.5 A játékmotívum az Utas és holdvilágban 58
5.2.6 A játékmotívum a Zendülőkben 60
6 A két regényben megjelenő közös motívumok összehasonlítása és elemzése 63
6.1 Hasonlóságok 63

6.1.1 Szerb Antal és Márai Sándor életútjának közös elemei 63
6.1.2 Az Utas és holdvilág és a Zendülők összehasonlítása a menekülésmotívum alapján…. ..... …64
6.1.3 Egyéb motívumok és rítusok összehasonlítása 66
6.1.3.1 A játék 66
6.1.3.2 A halál 66
7 Befejezés 68
8 Felhasznált irodalom 69
8.1 Internetes források 75
9 Abstract 76
10 Zusammenfassung 76

1 Bevezetés

> „*Csak ment előre, bizonytalanul, s most már egészen irányt vesztve. Imént még kutatott valami után, most már csak menekült. Nem éhezett már, nem fázott, csak félt. Egyik ösztön kiszorította a másikat. Egyetlen gondolata az volt:* ***menekülni***, ***menekülni***. *Mi elől? Minden elől. Az élet szörnyű falakkal zárta körül mindenfelől. Ha szökni tudott volna a világból, megtette volna.“*[1]

Válás? Halál? Betegség? Csalódás? Baleset? Életünk során mindannyiunkkal előfordul, hogy kudarcélmények, sérelmek érnek bennünket, amelyeket fel kell dolgoznunk, illetve ha szükséges, újra kell terveznünk, kezdenünk életünket. Azonban ha ez nem sikerül, és nem látunk kiutat, akarva-akaratlanul próbálunk menekülni a gondok elől. Ettől függetlenül a problémák még ott maradnak, csak próbálunk nem tudomást venni róluk, elfojtani őket, úgy tenni, mintha semmi sem történt volna.
Ennek következtében bevezetésként ezt az idézetet választottam Victor Hugotól, mert mindkét általam választott regény tematikáját és hangulatát átadja.

Az első regény Szerb Antal Utas és holdvilág című műve, amelyet először körülbelül négy éve vettem kezembe és kezdtem el olvasni. Már kezdetben elnyerte a tetszésemet. Ezenkívül az akkori nehéz családi körülményekhez is nemcsak a könyv cselekménye, hanem hangulata is illett. A regény 36 éves főhőse, Mihály, keresi az útját, szinte sehol sem érzi igazán otthon magát, keres valamit, kutat valami után, menekül minden és mindenki elől. Azt, hogy mit keres, mi elől menekül, nem tudja, és nem tudatosul benne.

A második regény Márai Sándor Zendülők című műve, amit Havasi József tanár úr ajánlott nekem, aki szerint hasonlít ez Szerb Antal regényéhez. Miután az Utas és holdvilágot még egyszer is elolvastam, kezembe vettem a Zendülőket és megállapítottam, hogy valóban nagyon sok szempontból hasonlít a két regény, azzal a

[1] HUGO, Victor http://www.citatum.hu/szo/menek%FClni/2 [2017.02.12.]

különbséggel, hogy a Zendülőkben érettségiző diákokról van szó, az Utas és holdvilágban pedig egy 36 éves férfiról többek között.

Dolgozatom témája azután alakult ki, miután elolvastam mindkét regényt. Mindkét regényben találunk hasonló elemeket, motívumokat, amiket szeretnék megvizsgálni, összehasonlítani és elemezni. Az általam választott téma, amit mindkét könyv magába foglal, nem csak a huszadik században volt aktuális, hanem előtte is, ma is és mindig is az lesz.

Dolgozatom tárgya: a két regényben megjelenő közös motívumok összehasonlítása, elemzése, s a következtetések gyakorlati példákkal való alátámasztása**.**

Hipotézisem, hogy történelmi kortól függetlenül, az élni akaró és helyét nem találó polgár lázadásáról, a szigorú szabályok alóli kitöréséről és menekülésről szólnak a motívumok. Olyan emberi értelemben általános fogalmakról van szó, melyek az emberi élet értelmét, a kiegyensúlyozott 20.-21. századi ember boldogságának és boldogulásának feltételeit tartalmazzák. Napjaink problémáiban visszaköszönnek azok a sorsunkat meghatározó problémák, melyek egy nép lelkületéből, megélt hiányaiból, tragédiáiból táplálkoznak. Az életben maradás és felemelkedés, a nemzetpusztulás és népi lelki meghalás a tét azokban az irodalmi és a kort reprezentáló művekben, melyeket alapul választottam témám feldolgozásához.

Célul tűztem ki magam elé, hogy szeretném megtalálni a regények elemzése során azokat az összetevőket, melyekből a felsorolt motívumok erednek. Szeretném megtudni, hogy főhősünk, illetve a Zendülők esetében a banda tagjai mi elől menekülnek. A regények hősei és az őket körülvevő történelmi korszak hangulata magyarázatot adhat arra, hogy miért nem sikerül a lelkületet, gondolkodást megváltoztatni, s miért hordozhatnak népek, nemzetek lelki sérüléseket, s az elmaradást segítő, a haladást visszafordító megrekedéseket.

2 Kutatási módszer

Dolgozatom témájának feldolgozásához a tartalomelemzés módszerét választottam. A tartalomelemzés mint módszer több tudományt átfogó és több társadalomtudományban is használt interdiszciplináris módszer.[2]

„A gyakorlati tartalomelemzés alapvetően empirikus orientációjú, feltáró jellegű, reálisan létező jelenségekkel foglalkozik.”[3]

A módszer a művek meghatározott célú elemzése során objektív kérdésekre összpontosít, mégpedig úgy, hogy olvas a sorok között. Kutatásmódszertani szempontból lényeges, hogy az elemzés módszeres és objektív eljárás, melynek segítségével következtetéseket vonhatunk le.[4]

A tartalomelemzés lényeges megközelítési módja, hogy olyan információk feltárására törekszik, amelyek a szövegben nyíltan kimondva nincsenek.

Minden tartalomelemzés két alapvető munkaszakaszra bontható.

- A kódolás fázisa, amelyben a szöveget, a szimbólumokat, jelenségeket kódoljuk.
- Az interpretáció: értelmezés, magyarázat, mélyebb összefüggések megtalálása, összehasonlítása.[5]

Technikáját tekintve a tartalomelemzés a regényekben megfogalmazott mondanivaló elemeinek, szimbólumainak, a motívumok, illetve következtetések felállításának rendszere.[6]
A kategóriák helyett számomra a motívumok adják meg azt a lehetőséget, hogy a regények szereplőinek viselkedési, magatartási jellemzőit értelmezzem, s üzenetet közvetítsek mindezek által a ma emberének.

[2] ANTAL, László: A tartalomelemzés alapjai. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1976. 9. o.
[3] KRIPPENDORF, Klaus: A tartalomelemzés módszertanának alapjai. Balassi Kiadó, Budapest 1995. 9. o.
[4] ANTAL, László: A tartalomelemzés alapjai. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1976.15. o.
[5] U.o. 19. o.
[6] U.o. 21. o.

Azért választottam a tartalomelemzés módszerét, mert ennek segítségével tudok igazán választ találni arra a kérdésemre, amelyet a hipotézisemben megfogalmaztam.
A módszer kiválasztásakor alapvetően motivált az a tényező, hogy minden ember végez ösztönösen is tartalomelemzést, például amikor újságot vagy regényt olvas, filmet néz, színházi előadáson vesz részt.

Az ösztönös tartalomelemzés is felállít kategóriákat, illetve használ ilyen fogalmakat, mint például kedvező, nem kedvező, pozitív, negatív stb. és a tartalmakat szokásokhoz, normákhoz, szabályokhoz méri.[7]

Számomra az irodalomtudományi, filozófiai és pszichológiai kategóriák kódolása és a művek sajátosságainak leírása volt a cél.

Módszertanilag az eljárások a lényegesek. Ilyen eljárás a kódolás, melynek során a szöveg elemeiben és a mondanivalóban megtalálhatóak a sajátos kategóriák, azaz motívumok.[8]
A konkrét elemzés tartalmazza a vizsgálat tárgyát, célkitűzéseit, módszerét, a kategóriák elemzését és az eredményeket.

.

[7] ANTAL, László: A tartalomelemzés alapjai. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1976. 46. o.
[8] U.o. 61. o.

3 Irodalmi művek bemutatása

3.1 Történelmi háttér: Társadalmi háttér Magyarországon az 1930-as években

Magyarország alapvető problémái, azaz az ország gazdasági, társadalmi, politikai kérdései az 1919 utáni negyedszázadban megoldatlanok maradtak.[9]

1848 után lassan kezdett kialakulni a polgári Magyarország, melyet csak az 1920-as évek táján lehetett érzékelni. Több évtized kellett ahhoz, hogy a társadalom szerkezete átalakuljon és új rétegek és hozzájuk kapcsolódó életformák, életmód alakuljon ki. Néhány alapvető változás tapasztalható volt a 20. század elején, de maga a szerkezet csak a 30-as években mutatta meg önmagát.[10]

A változások közül dolgozatom szempontjából a polgárosodást elindító rétegek bemutatása válik fontossá.

3.1.1 Középpolgárság

Ennek a rétegnek a meghatározása statisztikai adatokkal nem nagyon támasztható alá. Viszonylag kis létszámú társadalmi csoport, melyhez a városok olyan családjai tartoztak, akik bérházzal rendelkeztek, vagy kereskedelemmel foglalkoztak, és ötnél több segédjük volt, valamint az ipari középvállalkozók és a magántisztviselők.[11]

Valamennyi csoportra jellemző a jövedelmi viszonyokban való eltérés. (kevesebb vagy több jövedelem) Származásukat tekintve a zsidóság dominált jobban az egyéb vallási csoportokhoz képest. Csekély volt az ipari középvállalkozók száma, de közöttük is a zsidó származásúak voltak többen.[12]

[9] SŐTÉR, István (Szerk.): A magyar irodalom története. A magyar irodalom a két világháború között (1919-1945). VI. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 12. o.
[10] VELIKY, János (Szerk.): Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999. 236. o.
[11] U.o. 250. o.
[12] GYÁNI, Gábor / KÖVÉR, György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 237. o.

1890 és 1930 között feltűnően felszaporodott a magántisztviselők száma, akik ipari vállalatoknál, bankoknál és kereskedelmi vállalkozásoknál dolgoztak. 46%-uk szintén zsidó származású volt.[13]

3.1.2 Kispolgárság

Heterogén társadalmi csoport, mely a legszélesebb réteget foglalja magába, a társadalom tagjainak 13%-át jelenti.[14]

3 fő csoportra osztható ez a réteg:

- kisiparosok
- kiskereskedők és
- állami vagy magán altisztek, hivatalnokok

A kisiparosok rétege nem volt homogén, voltak köztük nagyobb munkáltatók és voltak olyanok, akik saját műhellyel rendelkeztek, de nem volt alkalmazottjuk. A legalsó rétege a kisiparosoknak a kézművesek és a falusi kereskedők voltak.[15]
Az állami és magán altisztek közül kerültek ki a rendőrök, csendőrök, postások, vasúti altisztek, megyei városi közalkalmazottak.[16]

A lélekszámához és területéhez képest sokszorosan túlméretezett tisztviselő, katonatiszti és hivatalnoki réteg élt, s ez a réteg egyenes leszármazottja volt az elmúlt évtizedek dzsentrijének. Ez a dzsentroid réteg felhígította a kispolgárságot, begyűrűzött a középpolgárság közé, és a szó klasszikus értelmében vett „polgár" réteg és a polgárosodás valójában nem ment igazán végbe.[17]

A felszínesen kialakult polgárság igyekezett igazodni életmódban a kor vívmányaihoz.

[13] U.o. 239-240. o.
[14] VELIKY, János (Szerk.): Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX.században. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999. 252. o.
[15] U.o. 253.o.
[16] U.o. 254. o.
[17] SŐTÉR, István (Szerk.): A magyar irodalom története. A magyar irodalom a két világháború között (1919-1945).VI. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 13. o.

(fürdőszoba, gázfűtés) Azt, hogy valakinek milyen otthona volt, több tényező is befolyásolta: városban vagy vidéken élt-e, alkalmazásban vagy biztos egzisztenciája volt-e.[18]

A polgárság családi házakban, villákban és bérházakban élt, minden réteg a lehetőségeihez mérten.[19]

3.1.3 A kultúra szerepe a polgárság életében

Magyarországra is jellemző volt, hogy a polgári társadalom modernizálásával együtt széthullott a kultúra és a művészetek egysége. Ennek oka a klasszikus polgárosodás elmaradása. Mindjobban elkülönültek az elitet és a tömegeket kielégítő művek, alkotások és irányzatok.

A kulturális élet fejlődése Magyarországon csak az első és második világháború közötti időszakban lendült meg, s nyüzsgő és izgalmas szellemi műhelyeket, civil mozgalmakat hozott létre.[20]

A megoldatlan társadalmi kérdések miatt az elit kultúra a megengedhetőnél sokkal széttagoltabbá vált. A kultúra szétesését felgyorsította az ideológiák beavatkozása a művészetekbe, például: kereszténynemzeti, szabadelvű, polgári liberális, marxista, szociáldemokrata és népi változata.[21]

[18] GYÁNI, Gábor / KÖVÉR, György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 308. o.
[19] U.o. 311-314. o.
[20] U.o. 311-314. o.
[21] VELIKY, János (Szerk.): Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999. 256. o.

3.2 Utas és holdvilág

Szerb Antal regénye, az Utas és holdvilág[22], 1937-ben jelent meg, ami a magyar irodalom egyik rendkívüli alkotása.[23] Elmondhatjuk, hogy világsikerre tett szert ez az alkotás, ugyanis nyolc nyelvre fordították le. (angol, német, lengyel, francia, olasz, spanyol, holland és szerb) A nagysikerű regényből filmet, színpadi művet és rádiójátékot is készítettek.[24]
Sok mű íródott, melyek hasonló tematikájúak:[25]

- Jean Cocteau: Vásott kölykök (1929)
- Márai Sándor: Zendülők (1930)
- Márai Sándor: Egy polgár vallomásai (1934)
- Thomas Mann: Halál Velencében (1912)
- Thronton Wilder: Kabala (1926)
- André Gide: A Vatikán pincéiben (1914)

A regény megalkotásához nagy ihletet adott a már korábban megírt „Hogyan halt meg Ulpius Tamás?”„Romantizmus”, „Hétköznapok és csodák”, valamint „A harmadik torony” című töredékek, illetve az író fejtegetései, ami alapján sokkal jobban értelmezhetővé válik a regény, melyet a későbbiek során elemzek.[26]
A regény fogadtatása vegyes volt. A kritikusok elismerték Szerb munkáját és tehetségét, viszont sokak szerint erőltetett volt.[27] Sokan (pl. Halász Gábor, Kállay Miklós, Thurzó Gábor) követték Szerb Antal írói fejlődését, akik közül egyik így vélekedett a Nyugatban az íróról:

„Szerb Antal az a furcsa eliteíró, akinek vágyálma, hogy mesterember legyen. Valósággal szégyenli erényeit, nagy tudását, amelyről szűkebb rétegnek szánt nagy tanulmányai tanúskodnak, egyszerre túlzottan játékossá, erőltetetten könnyeddé

[22] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Budapest 2014.
[23] HAVASRÉTI, József: Szerb Antal. Budapest 2013. 387. o.
[24] RUBIN, Eszter: Szerb Antal. In: Holokauszt Emlékközpont Budapest http://www.hdke.hu/files/csatolmanyok/Szerb_Antal_RubinEszter.pdf [2017.02.03.]
[25] PINTÉR, Krisztina: „Amit meg akarunk pillantani“ In: Börzönyi Helikon. A Spangár András Irodalmi Kör művészeti folyóirata. 1. évfolyam 3. szám. 2006 március. 14.o. (http://retsag.net/helikon/bh0603.pdf) [2017.02.03.]
[26] HAVASRÉTI, József. 387. o.
[27] ERDŐSI, Károly: Utas és holdvilág. In: Wágner Tibor: Tört pálcák. Kritikák Szerb Antalról. 1-2. kötet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1. köt. 303. o.

szelídíti, ha nagy közönség felé fordul; bár fölényével gyűrhetné le, elfogódva tiszteli az ismeretlen olvasót."[28]

Szerb Antal 1937-ben, mikor Utas és holdvilág c. regénye még kiadatlan volt, így jellemezte egy interjúban:

„A legrokonszenvesebb vonása, hogy nagyrészt Olaszországban játszódik. Ezenkívül főképp a nosztalgiáról van szó benne. A nosztalgiáról általában, arról a nosztalgiáról, ami túlmegy a honvágyon, az ember vágyán az ifjúsága után, arról a nosztalgiáról, ami minden vágy alján a teljesülhetetlenséget jelenti. Ebből is látható, hogy romantikus regény. Esti olvasásra készült."[29]

Komolynál komolyabb önismereti kérdéseket vet fel a szerző a művében, mégis olvasmányos marad mindvégig ahelyett, hogy hatalmas, súlyos fejezetekkel bombázná az olvasókat. Habár találhatók nagyon is komoly és magvas gondolatok a műben, és ezen két dolog elegyítése volt az, ami miatt megosztott volt a könyv fogadtatása annak idején. A visszhang, azaz a fogadtatás is azt jelezte, hogy mély lelki és filozófiai válsághangulat uralja a két háború közötti irodalmat.

Az irodalom olyan életérzéseket, lelki és gondolati visszatükröződéseket mutat be, mely az emberekben egyszerre okoz feszültséget, felismerést és örömet. Ez a három érzés, érzelem nehezen elviselhető együtt. Ugyanakkor a kíváncsiság, a menekülési vágy, a felelősség nélküli felnőttség problémája jelen van, s befolyásolja a kor légkörét, hangulatát, népek és nemzetek sorsát.

[28] HALÁSZ, Gábor: Utas és holdvilág (Nyugat, 1937). In: Wágner Tibor: Tört pálcák. 1. 297. o.
[29] http://konyves.blog.hu/2015/01/31/a_szepseg_holdkorosa_szerb_antal_es_az_utas_es_holdvilag [2017.02.02.]

3.3 Zendülők

A Zendülők hősei érettségiző fiatalemberek, akik sajátos módon lázadnak a város, a polgárok és a szüleik életformája ellen. Létezésük színtere és lényege a nagy tivornyázás. Ugyanakkor Budapest, a polgárság, a kultúra, a művészetek és Európa is a szétesés, a halál szélén áll.

Márai mély lelkiséggel érezteti velünk, hogy ezek a fiúk a mindennapos élvezetek átélése közben nem ismerik a társadalmi valóságot, s csak rejtve tűnik fel agyuk mélyén a háború gondolata.

Az érdektelenség ellenére a műben végigkísért a háború réme. A fiatalok a játék hevületében igazán sikeresen menekülnek el a belső és külső problémák elől. Nem foglalkoznak a diktatúra szellemével, a szabad véleménynyilvánítás megcsorbításával és a polgári lét illúziójának kegyetlen leszámolásával.

Ha a mű címét vesszük, már az is sokatmondó, hiszen az író képes a mű elején megteremteni az alaphangulatot, amely árulkodik a zendülésről.[30]

Márai Sándor 1900. április 11-én született Kassán, eredetileg Grossschmid Sándornak hívták. Apja ügyvéd és közjegyző volt. Édesanyja Ratkovszky Margit. Hárman voltak testvérek. A társadalmi kategóriák alapján polgári családból származott. Hat- és kilencéves korában házi tanítót fogadtak melléje, majd később Kassán és Eperjesen tanult.

1918-tól Budapesten élt és újságíróként helyezkedett el a Budapesti naplónál. 1919-ben egyetemre jelentkezett Frankfurtba.

Németországban írta a cikkeit és sokszor dolgozott a Kassai Naplónak is. Franz Kafka egyik elbeszélését 1921-ben ő fordította le.

1923-ban családot alapított és Párizsba költözött.

1928-tól ismét Magyarországon élt és alkotott. A második világháborút remeteségben töltötte és 1952-ben Amerikába ment. 1989-ben február 21-én öngyilkos lett.[31]

Márai Sándor 1930-ban publikálta a Zendülők című regényét, mely a legkorábbiak közé tartozott. Mivel Márai és Magyarország között 1948 és 1989 között szinte teljesen megszűnt a kapcsolat, az értékelése bizonytalan. Azokkal az írókkal, tudósokkal,

[30] SZÁVAI, János: Vásott kölykök és egy kisebb rangú próféta. In: Józan Ildikó / Kulcsár Szabó Ernő / Szegedy-Maszák Mihály (Szerk.): Az elbeszélés módozatai. Narratíva és identitás. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 335. o.
[31] PÉTER, László (Szerk.): Új magyar irodalomi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. 1425-1427. o.

művészekkel nem volt szabad foglalkozni, akik elhagyták az országot, így Márai életművével sem foglalkozott a hivatalos irodalomtörténet-írás.
A mű megjelenése után hamarosan több idegen nyelvre is lefordították, és a tematikája pontosan illett a húszas-harmincas évek európai regényének történetébe. Egyidőben jelent meg Jean Cocteau Enfants Terribles (Gyergayi Albert fordításában: Vásott kölykök), mely egy évvel a Zendülők előtt jelent meg, és tematikájuk szinte egyforma. Ebből kifolyólag Márai kijelentette, hogy regénye megírása előtt nem olvasta el a francia regényt.[32]

A kamaszkor titkai és rítusai jelennek meg a műben. Ezek az elemek jelen vannak Szerb Antal Utas és a holdvilág című regényében is. A gyerekkori ártatlanság mítoszának szétrombolása újszerű vonás a műben, mert a gyermekkori vadságot a felnőtt világ rendetlenségével és éretlenségével állítja párhuzamba. Ez a párhuzam azért meglepő, mert a gyermekkori ártatlanság és a felnőttkori bűnösség két szembenálló jelenség. Az irodalom ez utóbbival lényegesen többet foglalkozik. A gyermekkori vadság 20. századi megjelenítése előrevetíti a 21. század jelen évtizedének riasztó jelenségeit is.
A felnőttek világa részben romlott, részben a hagyományoknak megfelelő, a kamaszoké pedig vad. A korabeli kritika szenzációként kezeli azt a tényt, hogy Márai úgy ábrázolja a gyerekkort polgárpukkasztónak, kegyetlenül destruktívnak (negatívnak), hogy melléje rendel különböző rítusokat: bandázás, színjátékok, lopás, egymás megalázása, botránykeltés stb.

[32] SZÁVAI, János: Vásott kölykök és egy kisebb rangú próféta. In: Józan Ildikó / Kulcsár Szabó Ernő / Szegedy-Maszák Mihály (Szerk.): Az elbeszélés módozatai. Narratíva és identitás. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 334. o.

4 A motiváció – A viselkedés háttértényezői

A dolgozat egyik legnagyobb fejezete és fő témája a motívumokról szól, ezért fontos egy áttekintést adni, mit is jelent ez a pszichológiai fogalom, milyen fajtái, rendszere van. Fontos dolgozatom szempontjából, hogyan függ össze a motiváció a motívummal. Sokan azt gondolják, a motívumok könyvben megjelenő irodalmi elemek, s nem veszik figyelembe azt, hogy alapvetően az emberi viselkedéssel függenek össze.

„Röviden, a motívum nem irodalmi elem; azzal viszont, hogy néhány alapvető helyzetet és viselkedést megszab (emlékezzünk vissza: innen származik érdekessége a pszichoanalízis nézőpontjáról), az irodalom anyagát adja."[33]

E. Sauer ezek alapján a következőt állapította meg:

„Ha a téma mögött rejlő motívumot ragadom meg, már nem irodalomtörténetet írok, hanem az emberiség történetét."[34]

Nap, mint nap találkozunk olyan dolgokkal az életben, amiket szívesen csinálunk, és amiket kevésbé, illetve egyáltalán nem szeretünk csinálni. Van, ami nem érdekel minket, mégis meg kell csinálnunk. Ilyenkor mondjuk azt, hogy „nem vagyunk motiváltak." Biztos mindenki használta élete során már ezt a kifejezést. Vegyük példaként egy tipikus egyetemi diák életét. A takarítás, tanulás, korán kelés stb. biztos nem tartozik azokhoz a cselekményekhez, amikhez motiváltak a diákok. Napsütésben a város szűk utcáiban való sétáláshoz, esetleg szórakozáshoz, bulizáshoz és vásárláshoz viszont szerintem mindenki motivált. Itt merül fel az a kérdés, hogy mi az az indíték, ami motivál bennünket, illetve mitől függ, hogy az ember mi iránt lelkesedik? Miért vannak dolgok, amik érdekében óriási energiákat tudunk mozgósítani, másokra pedig kevésbé vagy egyáltalán nem fordítunk időt?
A pszichológia egyik kutatási tere, hogy a fogalom mögötti indítékokat vizsgálja, s egyben választ ad kérdéseinkre.

[33] TROUSSON, Raymond: Az összehasonlító irodalomtörténet egy problémája. Témák vagy motívumok? In: Lengyel Béla (Szerk.) Az összehasonlító irodalomtörténet klasszikusai. Szöveggyűjtemény. Budapest, Universitas KönyvKiadó 1995. 185. o.
[34] U.o. 185. o.

4.1 A motiváció fogalma

A motiváció kifejezés a latin movere szóból származik, ami nem jelent mást, mint mozogni, mozgatni, kimozdítani. Mondhatjuk azt, hogy a motiváció a kimozdító, illetve mozgató erő.[35]

„A motiváció a pszichológiában egy gyűjtőfogalom. Beletartozik minden cselekvésre, viselkedésre késztető belső tényező."[36]

Ez a gyűjtőfogalom tehát magába foglalja egyben a motívumok összességét is. Nagyon sok olyan magyar szó létezik, amely a belső cselekvésre késztető hatásra utal: „indíték, igény, késztetés, szükséglet, vágy …"[37] Minden egyes szó a különböző motívumokra utal. Ahogy ezek a motívumok egymásra épülnek, úgy jön létre a motiváció.[38]

A motiváció tulajdonképpen úgy működik, hogy először keletkezik a belső késztetés, az a bizonyos drive kialakulása, és ezután történik meg a cselekvés. Mondhatjuk azt, hogy a motivált viselkedés valamiféle szükséglet csillapítására keletkezik. Ha a célt elértük, ez a motivált viselkedés megszűnik.[39]

Fontos, illetve érdekes, hogy ezek a motívumok honnan erednek? Biológiai eredetűek? Öröklöttek-e? Esetleg a tanult tényezők is szerepet játszanak? A különböző motívumok fajtáit egy külön fejezetben fogom bemutatni, ahol többek között választ kapunk az utóbbi kérdésekre.

4.2 A motivációk rendszere – Maslow motivációs piramisa

Mielőtt felsorolnám a motívumok különböző fajtáit, fontos megnézni, az egyes motivációk hogyan viszonyulnak egymáshoz. Ezzel a kérdéssel Abraham Maslow[40] foglalkozott és dolgozott ki elméleteket.

---

[35] Dr. BARTHA, Lajos: Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája. Tankönyvkiadó, Budapest 1980. 122. o.
[36] KEMÉNYNÉ DR. PÁLFFY, Katalin: Bevezetés a pszichológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. 113. o.
[37] U.o. 113. o.
[38] U.o. 113. o.
[39] Dr. NAGY, Erika: Az emberi viselkedés és magatartás pszichológiája. A lelki működések alapjai. Ericom Kft., Budapest 2002. 128. o.
[40] BERNÁTH, László / RÉVÉSZ, György: A pszichológia alapjai. Tertia, Budapest 1997. 198. o.

Bemutatom Maslow motivációs piramisát, de megjegyzem, hogy van sok más elnevezése is, mint például: Maslow-szükséglethierarchia, Maslow-féle piramis. A piramis alapján lehet tanulmányozni elméletét.

[41]

Az ábrán nem látszik, de Maslow két nagy részre osztja a piramist.

1) Alapszükségletek[42]

Ide tartoznak a biológiai eredetű motívumok, illetve szükségletek, amiket nevezhetünk alapszükségleteknek is. Ezek a következők:

- Fiziológiai szükségletek: élelem, ital, oxigén, hőmérséklet stb.
- Biztonság és védelem: fizikai védettség, biztonság

[41] Dr. DÁVID, Mária / Dr. HATVANI, Andrea / Dr. HÉJJA-NAGY, Katalin, TASKÓ, Tünde: Pszichológia elméleti alapok. Maslow motivációs piramisa. In: Eszterházy Károly Főiskola http://old.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/maslow_motivcis_piramisa.html [2017.02.02.]
[42] BERNÁTH, László / RÉVÉSZ, György: A pszichológia alapjai. Tertia, Budapest 1997. 199. o.

2) Pszichológiai szükségletek[43]

A motívumok, amiket ide sorolunk, Maslow szerint megkülönböztethetők a biológiai eredetűektől. Az alábbi motívumok azt szolgálják, hogy a környezet jobb megismerésén keresztül jobban tudjon az emberi személyiség beilleszkedni, alkalmazkodni. Ezt a fajta besorolást pszichológiai szükségleteknek vagy fejlődési motívumoknak nevezzük.

- Szeretet és összetartozás: szociális interakciók, szeretettség szükséglete
- Önbecsülés: önértékelés szükséglete, presztízs, hírnév, becsvágy
- Önmegvalósítás: elérni a bennünk rejlő lehetőségeket, vitalitás, kreativitás, önfenntartás, hitelesség, céltudatosság

Fontos megemlíteni, hogy nem véletlenül hívják ezt a piramist szükséglethierarchiának. Azért is nevezik így, mert van egy fontos törvény, amely érvényes rá.

„A hierarchiában egy magasabb szinten elhelyezkedő szükséglet csak akkor hat a viselkedésre, ha az alapvetőbbek, a háromszög alapja felé esők ki vannak elégítve. A háromszög csúcsa felé haladva, a magasabb rendű motívumok egyre sérülékenyebbek."[44]

Ez a törvényt úgy kell értelmezni, ha egy embernek nincs kielégítve a fiziológiai késztetése, tegyük fel, hogy éhes, akkor nagy valószínűséggel nem érdekli semmi más, csak az élelem. Ebből kifolyólag az éhségét próbálja csillapítani, és nem a kreativitását szeretné kiélni.
Ha viszont a fiziológiai szükségletek ki vannak elégítve, azonnal lehet foglalkozni magasabb rendű szükségletekkel, mert ilyenkor az emberben már nem az éhség uralkodik. A fennti két példában lehetett látni, hogy miért szerveződnek a motívumok hierarchikusan.[45]

[43] BERNÁTH, László / RÉVÉSZ, György: A pszichológia alapjai. Tertia, Budapest 1997. 199. o.
[44] U.o. 198. o.
[45] U.o. 131. o.

4.3 A motívumok fajtái

Sok szakirodalom olvasása során kiderült számomra, hogy szinte mindegyik azt próbálta érzékeltetni, hogy nagyon nehéz és nem könnyű feladat a motiváció és a motívumok rendszerbe foglalása.
Egy példa, amin keresztül ezt a nehézséget meg lehet érteni a következő:

„A különböző elméletalkotók és kutatók sokat vitatkoztak azon, hogy például az éhség (az egyik legáltalánosabb és legalapvetőbb motívum) hova sorolandó: szükségletnek, homeosztatikus folyamatnak, drive-nak tartsuk-e? De hiszen az étel iránti vonzalmunk lehet szenvedély is, és természetes vágy is."[46]

Talán ezen a példán lehet látni, hogy mennyiféle megközelítésből lehet látni a dolgokat, és mennyire különbözik az emberek, szakértő tudósok véleménye.

Elsősorban szeretném a legalapvetőbb késztetéseinket, illetve szükségleteinket bemutatni, amelyek két nagy csoportba sorolhatók:

- Túlélési és magasabb rendű önfenntartó szükségletek
- Szociális motívumok[47]

4.3.1 Önfenntartási motívumok

Az önfenntartási motívumok közé a következőket soroljuk:

- éhség
- szomjúság
- hőregulációk
- fájdalomérzet
- fáradtság

[46] KEMÉNYNÉ DR. PÁLFFY, Katalin: Bevezetés a pszichológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. 128. o.
[47] Dr. NAGY, Erika: Az emberi viselkedés és magatartás pszichológiája. A lelki működések alapjai. Ericom Kft., Budapest 2002. 130. o.

Ezek a motívumok a homeosztázis (egyensúlyban lenni a környezettel) elve alapján működnek és egy állandó belső környezetet tartanak fenn. A homeosztázis az emberi viselkedés szempontjából egy szabályozott változó, amely egy összehasonlító és kiigazító mechanizmust (pl: hőmérséklet-szabályozás során a remegés kiigazító művelet) működtet.[48]

4.3.2 Szociális motívumok

4.3.2.1 Szexualitás és utódgondozás mint a fajfenntartás motívumai

A szexualitás és az anyai késztetések nagyon erős motívumok. A szexualitás és az anyai viselkedés felfogható társas motívumként is, hisz a kielégülésükhöz a környezetből más személyekre is szükség van.[49] Az utódok nevelésével kapcsolatos motívum szorosan kapcsolódik a szexualitáshoz, kölcsönösen feltételezik egymást. Az az anyai magatartás a megfelelő, amely biztonságot ad, védi a gyermeket a korai tárgykapcsolatban.[50]

4.3.2.2 Az agresszió mint motiváció a viselkedésben

Az agresszió a társas viselkedés sajátos, vitatott és többféle megközelítésből definiálható fajtája. Míg az állatoknál az adott fajra jellemző a fennmaradást és túlélést szolgáló viselkedés, addig az embernél az agresszió összetevői sokkal bonyolultabban jelentkeznek.[51]

Freud szerint alapvető ösztön, de külső tárgyakra is irányítható. Szükségletként a szorongást keltő izolációban a személyes én veszélyeztetésében, nem egyszer fizikai helyzetekben jelenik meg.[52]

„… Dollard és munkatársai által 1939-ben publikált a frusztráció-agresszió hipotézis a legismertebb. Eszerint minden célra irányuló motivált viselkedés akadályozása,

[48] ATKINSON, RITA / ATKINSON, Richard / SMITH, Edward / BEM, Daryl: Pszichológia. Osiris-Századvég, 1994. 306. o.
[49] U.o. 291. o.
[50] Dr. NAGY, Erika: Az emberi viselkedés és magatartás pszichológiája. A lelki működések alapjai. Ericom Kft., Budapest 2002. 134. o.
[51] U.o. 135. o.
[52] U.o. 135. o.

frusztrációja agresszív feszültséget hoz létre, ami levezetődhet egy alacsonyabb szintű regresszív viselkedésben, de kiválthat nyílt agresszív viselkedést is, szándékos károkozást."[53]

Az irodalmi művek hőseinek motivációiban gyakran megjelenik az önagresszió.

4.3.2.3 A segítő viselkedés

A társas viselkedés fontos része a segítő viselkedés, amely gyakran származik szükségletigényből. Az ember számára fontos, hogy önmaga miatt is segítséget nyújtson veszélyhelyzetekben, fiatalabb, idősebb személyek megsegítésében.
Szükségletszinten jelenik meg a kölcsönösség, a viszonzás avagy az adok-kapok viszony törvénye. Ha ez a szükséglet nem elégül ki, gyakran válthat ki feszültséget, agressziót.[54]

4.3.3 Kíváncsiságmotívumok

Pszichológiai kiséretek igazolták, hogy a környezetből származó külső ingerek megvonása komoly zavarokat okoz a lelki működésben és bizarr viselkedéshez vezethet. Az embernek, de az állatnak is természete, hogy késztetést érez arra, hogy ingereket keressen, még akkor is, ha ez nem testi szükségletek kielégítését szolgálja. Ilyen például a tárgyak tanulmányozására irányuló késztetés (játékokkal való manipuláció), a természetes környezet felfedezése.[55]

Vannak olyan drive-ok (hajtóerő), amelyek csak az emberre jellemzők, mint például azok a humán motívumok, amelyek a tanulással, teljesítménnyel, önmegvalósítással, individualizációval (egyéni, egyedi) függenek össze.[56]

Fontos megemlíteni a kompetenciamotívumot, amely a környezettel való bánni tudás elsajátítására ösztönöz.

---

[53] Dr. NAGY, Erika: Az emberi viselkedés és magatartás pszichológiája. A lelki működések alapjai. Ericom Kft., Budapest 2002. 135. o.
[54] U.o. 136. o.
[55] U.o. 132. o.
[56] U.o. 132. o.

Dolgozatom céljainak megvalósítása során találkozunk a kognitív disszonancia fogalmával, ami az úgynevezett aktivitás drive, ami egy vélekedés és egy tervezett vagy megvalósított viselkedés közötti ellentmondás.[57]

[57] Dr. NAGY, Erika: Az emberi viselkedés és magatartás pszichológiája. A lelki működések alapjai. Ericom Kft., Budapest 2002. 133. o.

5 A menekülés mint fő motívum

„Egyes szükségletek – például az éhség, a szomjúság, a nemi ösztön – minden emberben fellelhetők. Azok az ösztönök azonban, amelyek jellembeli különbségeket eredményeznek – például szeretet és gyűlölet, hatalomvágy és az alávetettség iránti vágyakozása, az érzéki gyönyörök élvezete vagy a tőlük való félelem – mind-mind a társadalom termékei."[58]

Az emberek legszorongatóbb érzései, félelmei, hajlamai nem a természetből, hanem a társadalmi létből fakadnak. Az egyes ember saját kultúrájából éli meg a szorongását, menekülését és a félelmeket. Mindig az adott gazdasági rend szabja meg, hogy a benne élők milyen életmódban részesülnek, s hogyan elégítik ki fontos szükségleteiket.[59]

Az emberi természetnek az is sajátossága, hogy képes irracionális és destruktív (lehúzó) folyamatokhoz alkalmazkodni. A személyiség fejlődésében benne van, hogy elhárító mechanizmusokat működtet. Ha elviselhetetlenné válik a szorongás, illetve nem tudja kielégíteni a számára fontos szükségleteket, én-védő mechanizmusokat kezd használni.[60]

Ilyen mechanizmus és egyben motívum a menekülés. Az én kizárja tudatából a megküzdés lehetőségét, s eleve elrendelt kudarcként éli meg mély konfliktusait.
A menekülésben irracionalizál, rossz reakciókat képez, felelősséget hárít, lebénítja a cselekvési teret. A legnagyobb probléma az, hogy regresszióba kerül (megrekedés), realitásérzékelését és valóságészlelését gyengíti és visszamegy a gyerekkorba vagy egy felépített, nem valóságos álomvilágba. Nosztalgiázik, szenved és elveszíti a cselekvéshez szükséges erőt. Abban az illúzióban ringatja magát, hogy ő a világ közepe, de ezt azért nem érheti el, mert nagyfokú gyengeség és jelentéktelenségtudat él benne.[61]

[58] FROMM, Erich: Menekülés a szabadság elől. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002. 21. o.
[59] U.o. 21. o.
[60] U.o. 129. o.
[61] U.o. 89. o.

A menekülő ember elmagányosodik, egy idő után nem tud másokkal együttműködni, elveszíti kapcsolatát a világgal. Felerősödik az az érzése, hogy jelentéktelen, gyenge, s megjelenik sok esetben a halálvágy.[62]

A menekülésnek sajátos mechanizmusa van. Alapvető, hogy az egyén egészségesen vagy betegen éli meg a társadalmi szerepeit, s hogy fejlődése optimális és kiegyensúlyozott-e. Ellenkező esetben az elszigetelt ember bizonytalanságérzéséből csak a menekülés lehet a kivezető út. A magány és a gyengeség elviselésének leküzdésére két út van:

- pozitív szabadság, amely a szeretet és a munka révén teremt kapcsolatot a világgal
- menekülés, amelyik lemond a szabadságról és lehetetlenné teszi a saját életét[63]

5.1 Menekülés az Utas és holdvilágban

Feltehetjük azt a kérdést, hogy a regényben szereplő motívumok közül a megoldás egyik útja miért a menekülés.

Mihály magában hordozza a személyiség elbizonytalanodását, az önazonosság kérésének hiányát, a kor és a társadalmi környezet hangulatát. Saját életében kevés mintát lát a probléma megoldására, a személyiség megváltozásának lehetőségére, a saját életet formáló aktív cselekvésre. Gondolkodását jellemzi az érzékek csaló hamissága, az érzések és érzelmek labilis megélése. Csak saját magában és saját magáról képes gondolkodni, s ezt is beszűkűlten, korlátoltan teszi.

„Erzsi rég tudta, hogy nem érti meg Mihályt, mert Mihálynak titkai vannak, amelyeket önmagának sem vall be, és Mihály nem érti meg őt, mert eszébe sem jut, hogy önmagán kívül más ember belső élete iránt érdeklődjék.”[64]

Riasztó, hogy a saját labilitását és személyiségének megrekedtségét nem ismeri fel, csak hangulati szinten lebeg az egész ember.

[62] U.o. 83. o.
[63] FROMM, Erich: Menekülés a szabadság elől. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002. 102-103. o.
[64] U.o. 14. o.

Mihály utazása során, ami a nászúttal kezdődik, különböző stációkhoz ér, ahol szinte mindenhol érezhető ez a megrekedt, a gyerekkorba visszavágyó főhős lelkivilága. Freud szerint:

„A nászút jelképessé alakul, és az Olaszország belseje felé száguldó vonat csupán a hajdani kamaszkomplexusok egy-egy újabb állomásához érkezik, azaz az út önmaga felé vezet.”[65]

Szimbolikus az utazás gondolata és helyszíne, mert az utazó lépten-nyomon azt érzi, hogy az út során meg fog találni valamit, amitől megváltozik a hétköznapok valósága. De ez az érzés lehet csapda is, mert Mihály rádöbben arra, hogy ami eddig volt és amit eddig tett, hazugság. Olaszország számára reményt jelenthet a varázslatra, hogy újra átélje ifjúságát. Pszichológiai és filozófiai értelemben is az olaszországi út Mihály ifjúsága felé való utazássá válik. Freud szerint az utazás az egyik leggyakoribb halálszimbólum, melynek átélése önmegismerést és önmagunkkal való találkozást jelent.[66]

A regényben megjelenített nászút jelképes, és a száguldó vonat csupán a kamasz komplexusok egy-egy újabb állomásához érkezik. Ez az út a főhős önmaga felé vezető útja.
Minden állomás hívó szavakat, jeleket, érzéseket, félelmeket és érzelmeket vált ki.

- Velence kiismerhetetlen és izgalmas. Sajátos hangulata az utazó ember számára a lét és halál küszöbét jelentheti és annak elfogadását, hogy egy magasabb térben való részvétel elfogadtatja velünk, hogy konformistává váljunk.
- Ravenna az irodalomban és a köztudatban is a múlandóság városa, nem a jelenben él. A vándorból felébreszti az ifjúkori halálvágy érzéseit és a kamaszkori önsajnálatot. Mihály ilyen hatássokkal felvértezve mondja el ifjúkorát feleségének, aki ezt nem tudja értelmezni.
- Firenze baljós jelek városa, ahol állandóan rossz az időjárás. Az önismerete felé vánszorgó Mihály rádöbben arra, hogy alkalmatlan a felnőttségre, hiába akart konformizálódni. Enged az ösztöneinek, és újra át akarja élni a kamaszkorát.

[65] FREUD, Sigmund: Álomfejtés. Helikon Kiadó, Budapest 1985. 272. o.
[66] CSISZÁR, Melinda: Itália-élmény a két háború közti magyar irodalomban. Szerb Antal. In: Wágner Tibor (Szerk.): Szerb Antal emlékezete. Akitől ellopták az időt. Budapest, Kairosz Kiadó 2002. 335. o.

- Bolyongás a hegyi tájakon, félelmek és víziók kísérik Mihály utazását. A halott Ulpius Tamás látomása játszadozás a halál utáni vágyakozással és az emlékek ébredezése Éva iránt.
- Mihály utazásai közben egy másik szálon zajlik Erzsi menekülési kísérlete. Amit Mihály keres a kamaszkori csodákban, azt Erzsi a szerelemben akarja megtalálni.
- Az utazás legfélelmetesebb helyszíne Róma. Éva Rómában bukkan fel és démonizálja főhősünket Ulpius Tamás halálának történetével. Mihály gyáva meghalni, bármennyire is vágyik erre. Megdöbbentő, hogy ezt a szembenézést is kikerüli és a keresztelőn a részegség öntudatlanságába menekül. Álmaiban ott a valóság, hogy életösztöne erősebb a halálvágynál.[67]

Sok mindenről gondolja Mihály azt, hogy még nincs itt az ideje. Nem a személyiség érettségének és életkorának megfelelően gondolkodik, s ebből következően nem is tud átélni olyan élményeket, melyeknek szerepe lenne a személyiség alakulásában. (pl. utazások)

„Mihály most van először Olaszországban, harminchat éves korában, a nászútján […] Olaszországot mindig elkerülte, úgy érezte, még nincs itt az ideje, még nem készült fel rá. Olaszországot is a felnőtt dolgok közé tette el […] titokban félt is tőle, félt, mint az erős napsütéstől, a virágok szagától és a nagyon szép nőktől."[68]

Az író hősének gyermek- és ifjúkorát mély átéléssel említi meg, mintha benne lenne a saját gyermeki énjének fájdalma és magánya is.

„Mihály tele volt félelmekkel, és Erzsi szerepe, hogy megnyugtassa"[69]

Mihály tele van félelmekkel, a gyermeki én tisztázatlan élményeivel, melyek közül kiemelhető a szégyenérzet. Itt is szembetűnő, hogy minden félelmét, bizonytalanságát, illetve ezek csillapítását, megoldását a feleségétől, egy második személytől várja. Nem mer szembenézni saját félelmeivel.

[67] CSISZÁR, Melinda: Itália-élmény a két háború közti magyar irodalomban. Szerb Antal. In: Wágner Tibor (Szerk.): Szerb Antal emlékezete. Akitől ellopták az időt. Budapest, Kairosz Kiadó 2002. 335.-340. o.
[68] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 7. o.
[69] U.o. 13. o.

„És állandóan szégyelltem magam. Családomban helyzetem lassanként tarthatatlanná vált állandó szégyenkezésem miatt.“[70]

Mihály félt illetve szégyellte lelki betegségeit saját családja előtt. Depressziója volt, illetve tizenhat éves korában egy tüdőgyulladás után hallucinációi kezdtek lenni. Sokszor, mikor például olvasott, úgy érezte, valaki figyeli őt, valaki áll a háta mögött. Volt, hogy éjszaka arra ébredt, hogy valaki áll az ágya mellett és őt nézi. Mivel mindennapi volt Mihálynál ez a sok félelem, az idő előre haladtával tarthatatlanná vált helyzete, ugyanis szégyellte ezeket a tüneteket. Amikor már nem bírta, menekülésképpen kitalált valamit, hogy ne kelljen családjával egy asztalnál ebédelnie.

„Végére odáig ment a dolog, hogy kénytelen voltam azt hazudni, hogy fél háromkor külön franciaórám van az iskolában, és így magamban ebédelhettem, korábban, mint a többiek. Azután lassanként sikerült úgy intéznem, hogy a vacsorát meg félretették nekem.“[71]

A szégyen egészséges és nehéz emberi érzés, ugyanakkor képes megbetegíteni a lelket. Velünk születik és rendelkezik olyan mérgező energiával, amely saját korlátainkra figyelmeztet.[72]

Mihály szégyenérzete egyedül az Ulpius házban múlt el, ahol önmaga lehetett, ahol nem kellett játszmáznia, menekülnie érzései, illetve betegsége tünetei elől, és ahol nem gúnyolták ki. Ebben a házban otthon érezte magát.

„Közöttük megtaláltam önmagam. Rájöttem, hogy miért éreztem magam a szülői házban mindig szégyellni való idegennek. Mert ott a tények uralkodtak. […] Mikor bekerültem az Ulpius-ház atmoszférájába, állandó szégyenérzésem elmúlt, elmúltak az ideges szimptómák is. […] Nyugodtan aludtam, az élet megadta azt, amit vártam tőle. […] Ez volt életem legboldogabb időszaka, […] az egyetlen boldogság, amit ismertem.“[73]

[70] U.o. 29. o.
[71] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 29.o.
[72] BRANDSHAW, John: A mérgező szégyen gyógyítása. Casparus Kiadó, Budapest 2015. 17. o.
[73] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 43. o.

Ugyan az Ulpius testvérek teljesen elszigetelten éltek a külvilágtól, de Mihály mégis itt érezte magát otthon.

„Nem is tudod elképzelni, mennyire irreálisak voltak, mennyire irtóztak minden gyakorlati valóságtól. Újság sosem volt a kezükben, sejtelmük sem volt, hogy mi történik a világban. Pedig akkor a világháború volt; de őket nem érdekelte.“[74]

Mihály megmérgezett lelke nem gyógyult meg felnőtt korára, hisz éppen ezért választja a szembenézés és a lelki munka helyett a menekülést. Az az ember, aki nem vállalja fel, hogy fejlődnie kellene, inkább a magányos utat, a hangulatok által irányított keresést választja.

„Egyedül akarta megnézni a híres bizantin mozaikokat, Ravenna legfőbb nevezetességeit, mert most már tudta, hogy sok dolga van, amit Erzsivel nem oszthat meg, és ez is azok közé tartozik.”[75]

Mihály magányának oka a gyermekkori félelmekben, megszégyenítésekben van. A gyermeki én elraktározza, beprogramozza azokat a tiltásokat, amelyek a későbbi fejlődés akadályává válnak. Sem a magány, sem a félelem nem oldódott meg, s nem vált át cselekvéssé.

„Megkérte Erzsit, menjen fel egyedül, majd mindjárt utánajön, csak iszik valamit. […] Talált is számos helyet, ahol italokat árusítottak, de valahogy egyik sem volt az, amit keresett. Mindegyiknek volt valami hibája. Az egyikben túlságosan elegáns emberek voltak, a másikban túlságosan egyszerűek.”[76]

Mit jelentenek a félelmek? A félelem az ember számára legveszélyesebb érzés, amely sohasem múlik el nyomtalanul. Ugyanúgy mérgez, mint a szégyen, sőt erősen behálózza a lélek belső világát. A félelem mindig szorongáshoz, a múltba való visszavágyódáshoz, fáradtsághoz, érzelmi zavarokhoz vezet.[77]

[74] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 41. o.
[75] U.o. 16. o.
[76] U.o. 9-10. o.
[77] BRANDSHAW, John: A mérgező szégyen gyógyítása. Casparus Kiadó, Budapest 2015. 17-18. o.

„Mihályban máig is Ravenna maradt a félelemnek egy meghatározhatatlan fajtája. […] Ifjúsága oly intenzitással ütött belé, hogy elszédült, és neki kellett támaszkodnia az egyik oszlopnak.”[78]

Első számú akadálya a szabadságélmény és a szabadságérzés vágyának és megélésének. A félelem nem csak érzelem szintjén, hanem az egyénre rátelepedő fantomként képes eltéríteni az embert az egészséges fejlődés útjáról. Sem Mihály, sem a családja, sem a társadalmi környezet nem tesz a félelem uralma ellen. Igazán az a nagy baj, hogy a félelem tartóssága az emberiség megrontó ereje.[79]
A félelemben élő és megrekedt ember áldozattá válik.

„Az volt az érzésem, hogy most már végleg el vagyok jegyezve az alsó hatalmaknak, ellopták azt a lehetőséget, hogy valamikor mégis kijózanodjam, és visszatérjek a polgári világba. […] Nem érdemes. Hagyd. Persze, hogy ellopták. Tőled mindent el fognak lopni. Mindig te leszel az áldozat. Te azt szereted.“[80]

Az áldozat pedig mindig üldözöttként éli meg a depresszív élményeit.

„A sok üldöző személy és dolog, az évek és az intézmények vizionáló agyában mind valami konkrét szörnyetekszerű formát öltöttek […] de még azt is látni tudta, hogy lassan megöregszik, valahogy saját testének lassú, de látható elváltozási processzusaiban, mintha a bőre összezsugorodott volna […]“[81]

Szabad azt mondani, hogy nem csoda, hogy Mihály így érezte testéhez, illetve lelkéhez fűződő viszonyát, ugyanis sok-sok éven keresztül nem saját akarata szerint élt, illetve tette dolgait, mások elvásárai szerint élt. Valamilyen szinten mondható ez is menekülésnek, ha egy személy nem áll ki saját személyisége, élete mellett. Ez a folyamat valószínű előbb vagy utóbb kimerültséghez vezet.

[78] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 17. o.
[79] FROMM, Erich: Menekülés a szabadság elől. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002. 47. o
[80] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 78. o.
[81] U.o. 123. o.

„Mihály tizenöt évig egyfolytában megerőltette magát. Megerőltette magát, hogy más legyen, mint amilyen, hogy sohasem a saját hajlandóságai szerint éljen, hanem úgy, ahogy elvárják tőle. Utolsó és leghősiesebb megerőltetése a házassága volt."[82]

Nagy valószínűséggel nem csak Mihályra, főhősünkre vonatkozik, hanem mindennapjainkra is jellemző az, hogy ezt a kimerültséget, fáradtságot akkor vesszük észre, amikor nyugovóra térünk, megpihenünk. Mihályon is akkor mutatkozott meg a kimerültség, amikor rossz vonatra szállt fel, egyedül maradt felesége nélkül és utazott belső énje felé.

„[...] amíg az ember jár, nem veszi észre, hogy milyen fáradt, csak akkor, amikor leül. Mihályon is csak attól kezdve hatalmasodott el tizenöt év kumulálódott fáradtsága, hogy Terontolában akaratlanul, de nem szándéktalanul, a másik vonatra szállt, a másik vonatra, ami Erzsitől egyre távolabbra vitte, a magány és önmaga felé."[83]

A múlt helyszíneihez és emlékeihez való visszatérés fogalmát a pszichológia regressziónak nevezi. Mihály tehát tehetetlenül vergődik egy megrekedt korszakban, s szinte önszenvedését fokozva vágyai kielégítésére használja fel hangulatait és érzéseit. A cselekvőképesség hiánya előrevetíti problémáinak megoldatlanságát.

„A régi dolgok akkor is jobban vonzottak, mint az újak."[84]

A regény szereplőinek viszonya a cselekvéshez a gyermekkorból hozott értékek mentén szerveződik. Az érzelmek zavaraiban gyakran megjelenik a hazudozás és a lopás. Egyfajta felszíni megoldást jelent a feszültségek oldására. Ha a szereplők nem nőnek fel, akkor a megrekedt állapotban felnőtt korban is tovább működnek ezek a normaszegő cselekedetek.

„De ahhoz, hogy színházba menjenek, pénz kellett, apjuk pedig, azt hiszem, egyáltalán nem adott nekik zsebpénzt. […] A pénzről Évának kellett gondoskodnia. […] Minden

[82] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 123. o.
[83] U.o. 124. o.
[84] U.o. 27. o.

eladható holmijukat jó áron el tudta adni; időnként a ház muzeálos értékeiből is eleladott valamit […] És ha mindez nem segített, akkor lopott.“[85]

Mihály lebeg a kétféle normarendszer között. A polgárlét, amelyre nevelték, szabályokat, feltételeket és erkölcsi normákat takar. A vágyott szabadság és lázadás pedig másfajta társadalmi magatartásból és viszonyrendszerből táplálkozik.

„És mégis rossz volt a lelkiismeretem a két Ulpiusszal szemben. Úgy éreztem, hogy becsapom őket. Mert ami nekik természetes szabadság volt, nekem nehéz görcsös lázadás. Túlságosan is polgár vagyok, és túlságosan annak neveltek otthon, hiszen te is tudod.“[86]

A kettősséget nem érti, ezért nem is tudja feldolgozni. Megmarad a szerepekkel felruházott és irányított játékos szintjén.

„Legnehezebb az volt, hogy részt kellett vennem a játékaikban. Belőlem minden színészhajlandóság messzemenően hiányzik, legyőzhetetlenül szégyenlős vagyok […] Ellenben kitűnő áldozatnak bizonyultam. Engem lehetett a legjobban megmérgezni és olajba főzni.“[87]

A játék ereje csak akkor tud átmenni cselekvésbe és tevékenységbe, ha a benne résztvevők pontosan tudják, hogy melyik szerepet kell megtanulniuk. Az áldozat szerep az egyén önmagával való szembefordulását jelenti, tehát egyenesen a halálhoz, illetve a meneküléshez vezető utat sugallja.

„És azután újra ittam, és egyre növekedett bennem az a tudat, hogy gyenge vagyok, és az a veszendőségérzés […] Úgy éreztem, hogy véglegesen kihullok abból, ami a rendes emberek rendes élete, és amit apám elvárna tőlem. […] Ebben az időben szinte bujdostam apám elől.“[88]

[85] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 40. o.
[86] U.o. 46. o.
[87] U.o. 47. o.
[88] U.o. 60. o.

Nagy kérdés a felnőtté válás és a felelősségtulajdonítás megérésének folyamata és a bekövetkezése. Az emberi lény fejlődésében szakaszok vannak, melyeknek érési és bekövetkezési ideje pszichológiai törvényszerűségek keretein belül dől el. A felnőttség kritériuma a felelősséggel és a tevékeny alkotó cselekedetekkel való azonosulás. A felnőtt ember rendelkezik az érettség állapotával, melynek segítségével meg tud már küzdeni a halál fogalmával is. Felvállalja a nyitott és őszinte szembenéző és kritikus emberi magatartást, s tisztában van vele, hogy az ősbiztonság és a megkapaszkodás ösztönének kielégítésével alkalmas az emberi lét kiteljesedett megélésére.[89]

„Az egyetemet végeredményben én is csak úgy tekintettem, mint néhány évi haladékot. Időt nyerni, mielőtt felnőtt leszek. Az életkedv ebben az időben nem volt erős oldalam. A veszendőség-érzés egyre erősebb lett bennem […]"[90]

Mihály életében is voltak olyan pillanatok, amikor rádöbben a reális fejlődés szükségességére, de a valóság gyenge és felszínes észlelése nem segíti abban, hogy képes legyen megváltozni. Nekilendülései sikertelenek, mert nem kitartó, mert türelmetlen és gyenge. A kortársi kapcsolatai sem segítik időnkénti elhatározásainak megvalósításában.

„[…] és azután elhatároztam, hogy megváltozom, kirántom magam ebből a bűvöletből, nem akarok úgy járni, mint Tamás, én rendes ember leszek. Otthagytam az egyetemet, kitanultam az apám szakmáját, kimentem külföldre, hogy jobban értsek a dolgokhoz, azután hazamentem, és igyekeztem olyan lenni, mint más ember."[91]

Az éretlen személyiség ellentmondásosan éli meg saját érzelmeit, s számára nehéz a szeretet értelmezése és valóságos megélése. Szerb Antal pontosan tudja, hogy az ilyen embert tanítani kell a szeretetre.

„Csak akkor tud szeretni, ha távolságot érez közöttük. Így is volt, Mihály vágya a távoli Erzsinek szólt, annak, akiről tudta, hogy majd elhagyja őt, és aki már inkább úgy élt benne, mint egy szép emlék. Azért is ivott annyit, hogy megőrizze magában ezt a

[89] ERIKSON, Erik H.: Az emberi életciklus. In: Bernáth László / Solymosi Katalin (Szerk.): Fejlődéslélektani olvasókönyv.Tertia Kiadó, Budapest 1997. 30. o.
[90] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 66. o.
[91] U.o. 84. o.

hangulatot, hogy elhitesse magával, hogy nem Erzsivel van együtt, hanem Erzsi emlékével, Erzsivel mint történelemmel.“[92]

A társas kapcsolatokban, a házasságban a megrekedt gyermek inkább követel és birtokol, s számonkéri, de adni nem tudja a szeretetet. A szeretet helyett önmaga labilis széthasítása, az önsajnálat és a panaszkodás uralkodik a belső világában.

„Beismerte, hogy még a házasságban sem tud felnőtt lenni […]“[93]

„[…] de most az is boldogsággal töltötte el, hogy nem kell ott lennie, ahol a fontos dolgok történnek, hanem egészen máshol lehet, az Isten háta mögött.“[94]

Az önsajnálatba beburkolózott egyén elhanyagolja magát, fizikai és lelki léte szinte csak lebeg. Külseje kivetülése a belső világban szenvedő káosznak. Minden megerőltetésnek és vele szemben felállított elvárásnak tűnik. Amit érez, annak valóságtartalmáról nincs meggyőződve, tehát tévesen értékeli a körülötte zajló világot.

„De ha egy polgárember találkozott volna vele bolyongásának harmadik vagy negyedik napján, bizonyára nem tartotta volna turistának, csak őrültnek. Nem borotválkozott már, és nem mosdott, nem aludt levetkőzve, csak menekült. És belsejében is minden összekavarodott, itt a kegyetlen hegyek szikár vonalai közt, az emberentúli magányban és elhagyatottságban.“[95]

„Mihály tizenöt évig egyfolytába megerőltette magát. Megerőltette magát, hogy más legyen, mint amilyen, hogy sohasem a saját hajlandóságai szerint éljen, hanem úgy, ahogy elvárják tőle. Utolsó és leghősiesebb megerőltetése a házassága volt.“[96]

Egy idő után a valóságról alkotott illúzió végleg eltávolítja Mihályt a realitástól. Az önszenvedést és a magányt is hamisan értelmezi.

[92] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 100. o.
[93] U.o. 103. o.
[94] U.o. 115. O.
[95] U.o. 122-123. o.
[96] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 123. o.

„Mihály nem azért sírt, mert csakugyan nem volt senkije, hanem ellenkezőleg, azért, mert annyi mindenkije volt, és félt, hogy nem őrizheti meg sokáig magányát, amelyet itt a kórházban annyira élvezett. […] Hiába, Olaszország mindent megad nekem, ami után vágyódtam."[97]

Állapota olyannyira rossz, hogy a váratlanul és hirtelen jött találkozásokat, kalandokat felértékeli. Ezzel megnyugtatja háborgó lelkét, s ismét önbecsapással rendezi le a szorongásait. A váratlan végkifejlet várása is csak az elhárításról, a menekülésről szól.

„Az idegen nő egy kissé az ifjúságát jelentette. És a felszabadulást, Erzsi után, a komoly házasság után, a sok komoly év után. Végre egy kaland, valami, ami váratlanul jön, és váratlan végkifejlet felé gravitál."[98]

Erzsi és Mihály két ellentétes típusú ember. Különbözőségük elsősorban az egészséges és nem egészséges személyiség tipológiájában jelenik meg. Erzsi kiegyensúlyozott, jól szocializált, csupán unatkozó nő, aki érdekességre, másságra, valami izgalomra vágyik. Pszichológiai énje az izgalmak utáni vágyát jól fogadja, ki is elégíti, de abban a pillanatban, ha a saját egyensúlya veszélybe kerül, ki is józanítja. Mihály éretlen és problémás személyisége veszélybe sodorhatja, és a fejlődésben akadályozhatja.

„Beszéd közben minden tudatosodott, ami szökése óta inkább ösztönösen élt benne: hogy mennyire elhibázottnak érzi felnőtt vagy ál-felnőtt életét, házasságát, mennyire nem tudja, mihez kezdjen, mit várhat még jövőjétől, hogyan térhetne vissza igazi önmagához. És legfőképp, hogy mennyire gyötri a nosztalgia ifjúkora és ifjúkorának barátai iránt."[99]

„Ez Mihály stílusa. Nem változott semmit az öregfiú. Világéletében mindig mindent abbahagyott. Nincs semmihez sem türelme. […] Mihály nem férjnek való. Ő … hogy is mondjam … ő egy kereső … Valamit keresett egész életében, valamit, ami más."[100]

[97] U.o. 130. o.
[98] U.o. 148-149. o.
[99] U.o. 192. o.
[100] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 215. o.

A személyiség normalitása képes határokat felállítani. Miközben azzal van elfoglalva, hogy megtapasztalja azt, amire vágyik, támadhatóvá válik: felhasználhatják a konformitás érdekében a másik egyén megsegítésére.

„De Mihály éppen rajta keresztül akart konformizálódni, őt használta fel eszközül, hogy rendes polgárember lehessen […]"[101]

Mihály jó érzékkel választja ki Erzsit, akit fel tud használni a konformitás és a polgárlét megszerzésében.

„Erzsi egész életében mintakislány volt: dadáinak és fräuleinjeinek szerelme, apja büszkesége, az osztály legjobb tanulója, még tanulmányi versenyre is kiküldték. […] Amikor ideje eljött, férjhez ment egy gazdag emberhez, elegánsan öltözött, és vitte az úri házat, reprezentált, és ideális háziasszony volt. […] De azután unatkozni kezdett […] és akkor kiválasztotta magának Mihályt, mert érezte, hogy Mihály nem egészen konformis, Mihályban van valami, ami a polgári élet kereteitől teljesen idegen."[102]

Mihály számára nincs megoldás. Utazásai, érzései és érzelmei értelmetlen bolyongásban teszik végérvényessé, hogy nem képes felnőtté válni, fejlődni. Nem tudatosul benne, hogy nem a magány, hogy nem a visszavágyódás, hanem a saját tehetetlensége és éretlensége az oka szenvedéseinek.

„Céltalanul és kétségbeesve bolyongott, azzal az érzéssel, hogy a város még ezer és ezer csodálatos részletet rejteget, amit most már sohasem fog látni, és megint érezte, hogy a fontos dolgok máshol vannak, nem ott, ahol ő jár; és a titkos jeladást sem kapta meg, útja nem vezetett sehová sem, és nosztalgiája most már örökre gyötrő, örökre kielégítetlen marad, amíg ő is elmegy […]"[103]

A céltalan bolyongásnak az egyetlen eredménye az, hogy Mihály gondolatai ráéreznek arra, hogy nem jó úton jár. Ahhoz azonban túl kényelmes, hogy rádöbbenjen arra, hogy önmagának kell jelet adnia, nem pedig mástól várni. Nosztalgiája lehúzza őt, s még józan, kitisztult gondolatait is eltompítja.

[101] U.o. 224. o.
[102] U.o. 224. o.
[103] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 240. o.

„[…] egyszerre ráeszmélt, milyen mérhetetlen magányban élt most már hetek óta. A magány ugyan elkerülhetetlenül hozzátartozott végzet-várásához, ami Rómában egyetlen foglalkozása volt, és amit senkivel sem lehetett megosztania. De most vette csak észre, mily mélyre kezdett süllyedni ebben a türelmes és álmatag várakozásban és veszendőségtudatban, ami hínárosan lehúzta különös, mélyvízi csodalények felé; hirtelen kiütötte fejét a vízből, és lélegzetet vett.“[104]

A tehetetlenség, a cselekvőképtelenség megmérgezi az életét, s olyan nagyon nem is akarja elutasítani a mérget. Tragédia, hogy lent vergődik a pokol tüzében és nincsenek jó felismerései, elhatározásai és életvágya. Az, ami van, csupán a túlélés ösztönéből származó, lebegő állapot.

„Mert minden embernek megvan a maga egyedül megfelelő életkora, az biztos. Vannak, akik egész életükben gyermekek maradnak, és vannak, akik egész életükön át félszegek, fonákok, nem találják a helyüket, amíg egyszerre bölcs és szép öregasszonyok vagy öregemberek lesznek: hazaértek az életkorukba.“[105]

Erzsi a nagy lehetőség a túlélésre, míg Éva a lehetőség a veszendőségre. Démoni erő, amely mindig is hamis illúziókat, igéreteket és csábítást közvetít. Éva látszólag az igazi nő, akiben azonban ördögi energiák, megrontott érzések mozognak. Izgalmas, érdekes, feltüzelő és egyben félelmetes. Az író általa juttatja el főhősének azt az üzenetet, hogy az élet nem játék, hanem kapott cselekvési színpad, amelyen halálosan komoly játék zajlik. A tét: az élet maga, melyet nincsen jogunk elutasítani, s mást sem kérhetünk meg arra, hogy segítsen nekünk az életünk eldobásában.

„Nem tudott beletörődni abba, hogy csakugyan ne lássa többet. […] Az az idő, amit Évát keresve töltött, sokkal létezőbb, realitásban sokkal igazabb volt, mint az Éva nélküli hónapok és évek; akár jó volt, akár rossz, akármilyen szörnyű szorongással és veszendőség-érzettel járt együtt, tudta, ez az élet, és Éva nélkül nincs más realitás, mint Évára gondolni és várakozni.“[106]

[104] U.o. 247-248. o.
[105] U.o. 254. o.
[106] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 330. o.

Erzsi tehát elérhetetlen. Más az ő útja, mert újabb fejlődési küzdelmek várnak rá, hogy teljesíteni tudja az ép, egészséges személyiség önmegvalósítását. Dönt az élet, a polgári lét és az értékek keresése mellett.

„Hogy Mihály most visszavágyik hozzám, éppen azért van, mert bennem a nyárspolgári rendet és biztonságot keresi és mindazt, ami elől én őhozzá menekültem. Nem, nincsen értelme. Mihályból kigyógyultam. […] Mind a ketten tudták, hogy most ér véget kettejük között a dolog.“[107]

„Tamás már útközben megmondta, hogy nemsokára meghal. Emlékszel, ugye, a hivatal […] és nem tudott abba belenyugodni, hogy tőlem el kell szakadnia […] és különben is, emlékszel, hogyan vágyódott mindig a halál után, és azt is tudod, hogy nem akart véletlenül meghalni, hanem gondosan elkészülve rá […]“[108]

Szertefoszlik Mihály Tamást utánzó, önpusztító álma. Ez is csak hazugság, felszínen megtartott cselekvési lehetőség, melyet a gyáva nem tud meglépni. Az utánzás a tehetetlenség leplezése, saját belső hangjának legyőzése és amúgy pedig a világ és önmaga becsapása.

„A legkomolyabban. Nincs semmi értelme, hogy Rómában maradjak. És még kevesebb értelme van annak, hogy hazamenjek. Semminek sincs már értelme. […] Éva ... légy itt mellettem, mikor meghalok ... mint Tamás mellett, Éva.“[109]
Erzsi racionálisan és helyesen ismeri fel a saját helyzetét. Nem fél, hanem ijedt állapotában képes dönteni és a saját útját választani. Minden valószínűség szerint kapott olyan családi neveltetést, amely felismerteti vele a dolgok összefüggéseit, s megtanította arra is, hogy vannak helyzetek, amelyeket el kell hagyni, s mindig lehetséges a cselekvés.

„Fogvacogó izgalom töltötte el. Ez lesz élete nagy éjszakája. A cél, a beteljesedés, amely felé minden út vezetett. Most, most végre a háta mögött hagy minden nyárspolgári konvenciót, mindent, ami még Pest benne, és valahol Franciaország

[107] U.o. 335. o.
[108] U.o. 344. o.
[109] U.o. 346-347. o.

mélyén, éjszaka, egy ódon kastélyban, átadja magát egy férfinak, aki megvásárolta […]"[110]

A romantikus ábrándozás minden ember képzeletvilágának, vágyainak és ösztöneinek része. Vágyik a beteljesülésre, a boldogságra, kielégítésre. Erzsi istennőként gondolkodik arról, amit a nő a férfitől vár, s ez egészséges megközelítés.

„Akkor megint úrrá lett rajta egyszerre jólneveltsége, úrinő-volta, jó tanuló-volta, takarékossága, minden, ami elől menekült valaha. Nem, nem, nem meri … Az ijedtség erőssé és találékonnyá tette."[111]

Az életminőség is, amiben élünk, bizonyos társadalmi körülmények közepette rajtunk múlik. Erzsi útja a fejlődésben a kispolgári létből való kijutás. A titok, ami akadályozta igazi életének, társadalmi helyének megtalálásában, éppen Mihály által megsegített felvilágosodásból derült ki.

„Erzsi vacogó foggal, felöltözve feküdt ágyán. Sírt és szörnyű fáradt volt. A tisztánlátás perce volt ez, amikor az ember megérti egész életét. Nem szépítette maga előtt a dolgot: tudta, hogy nem azért engedte be a perzsát, mert bántották a megalázó körülmények, nem is azért, mert tisztességes, hanem azért, mert gyáva. Közeledett hozzá a titok, amit mindegyre keresett, és ő megszökött a titok elől. Kispolgári nő volt egész életében, és az is fog maradni."[112]

Erzsi belátja saját elgyengülését és azt is reálisan fogalmazza meg, hogy nem tudott az életben maradó és az életet teljesen élő békés polgárlét titkába betekinteni, s ilyen életet élni. Nem tudott és nem is fog tudni.

„Tisztában van vele, hogy Mihálynak az a természete, hogy engedelmeskedjék, és engedelmeskedik is, mint az utolért diák; magában persze élve azzal a mentális rezervációval, hogy alkalomadtán esetleg újra megszökik."[113]

[110] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 361. o.
[111] U.o. 362. o.
[112] U.o. 363. o.
[113] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 389. o.

Mihály egy korszakot, egy sajátoslelkiállapotot, egy tragikus korszak tragikusan típusát képviseli. Éppen hogy csak létező alakja, megrekedtsége, gyermeki énje nem tud elmenekülni a kor és saját személyiségének minimális követelményei elől. Konformizálódnia kell, az általa keresett és talált megoldások nem segítenek. Pozitívnak tűnő lezárása a szenvedéseinek, hogy az életet választja, bár még nem tudja, hogy hogyan és milyen úton járjon. De legalább döntött.

„Erzsi bölcs. Mást nem is lehet tenni, mint hogy hazamegy. Még egy megoldás volna, de[…]azok a külső körülmények, amelyek elől a halálba akart menekülni, úgy látszik, megszűntek.“[114]

A józan belátás nagy erénye az emberi gondolkodásnak. A konformizálódás olyan szociálpszichológiai jelenség, amely az ember igazodó és konfliktusmegoldó képességéből táplálkozik. Eziránti készségeink velünk születnek, csupán rajtunk múlik, hogy képessé válunk-e a használatukra.[115]

„Megint megkísérli azt, ami tizenöt éven át nem sikerült. Konformizálódni. Talán most sikerül. Ez a sorsa. Megadja magát. A tények erősebbek voltak nála. Megszökni nem lehet. Mindig ők az erősebbek, az apák, a Zoltánok, a vállalatok, az emberek.“[116]

5.2 A menekülésmotívum a Zendülőkben

A Zendülők 1918 májusában játszódik mindössze 36 óra alatt egy magyar kis városban. A nézőpont, amelynek alapján az olvasó követni tudja az eseményeket Ábeltől származik.

A lázadás alapvető megnyilvánulása, technikája a saját rítusok rendszere. Ennek a rendszernek az a lényege, hogy tudatosan szakít a felnőttek világával, a tradíciókkal és szokásokkal. Azért nem érezhető a regényben a társadalmi jelenlét és hangulat, mert a rítusok színhelye egy szoba, amit a fiúk egy vendéglőben bérelnek.

[114] U.o. 389. o.
[115] BERNÁTH, László / Solymosi, Katalin: A fejlődés meghatározó tényezői és elméletei. In: Bernáth László / Solymosi Katalin (Szerk.): Fejlődéslélektan olvasókönyv. Tertia Kiadó, Budapest 1997. 12. o.
[116] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 391. o.

Márai regényének szereplői a menekülésnek sajátos formáját választják. Kivonják magukat a körülöttük dúló valóság eseményei és hírei alól, s könnyednek tűnő és halálba torkolló játékukkal, bandázásukkal utasítják el a felnőtté válást. Ez az elutasítás, mondhatjuk azt is, hogy nem tudatos, mert játék közben keresgélik a mintát, a programot, a megoldást, de ezt is csak tudattalanul.
A hegyek között alvó város az életük színtere, s mintegy fametszetként tárul fel előttünk a háború messzi vijjogásában az unalom, a szürkeség, a megszokás, az érdektelenség. A legnagyobb probléma az, hogy teljesen hiányzik a cselekvés.

„A város megszokta a háborút, senki nem beszél róla, a helyi lap különkiadásait nem kapkodják, a fővárosi lap elé nem rohannak ki az állomásra. A város megunta a háborút, ahogyan meg lehet szokni az öregséget vagy a halál gondolatát, s mindent a világon.“[117]

Az állott posványban, a szürkeségben és unalomban a fiatalok számára nincsenek lehetőségek, nincsenek minták, s valójában nincsenek jelen igazán az apák és az anyák. Nem csak életkori sajátosságuknál fogva van szükségük a kortárs csoportra, a bandára, hanem a nagyon rossz légkör miatt is. A kamaszok számára fontos, hogy legyenek vonatkoztatási csoportjaik is. Ilyen csoportokban tudják megélni a kamaszlélek elvágyódásait, mind a keresését, az én azonosságának és identitásának alakulását. A csoportokban való lét, egyben gyakorló tér, ahol önmagukban és a másikba való belehelyezkedésben saját énképüket alkothatják újra.
Meglehetősen magukra hagyottak, nincsenek felnőttek körülöttük, csak ígéretek és a jövővel kapcsolatos halvány sejtések.

„Most néha úgy tetszett, hogy minden pillanatban egész életét látja át. A változás, amelyben élt, mintha felszínen tartana benne mindent, amit valaha megélt; mintha egyidejűleg látná gyermekkorát, apját, hallaná anyja elkallódot hangját; Etelka néni hajolt elébe különféle mozdulatokkal. Csodálkozva nézett körül.“[118]

A több szálon futó gondolatok és a hősök emlékképei gyakran fordulnak vissza a gyermekkorhoz. Az én fejlődésének szocializálódási szakasza a gyermekkor, melyben a bizonytalan és segítség nélküli kamasz bizony megrekedhet.

[117] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 67. o.
[118] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 15. o.

„[...] szégyenkezve a gyermekes kívánság miatt, egy pohát tejet kért tőle. Apró kortyokkal itta a tejet, a gyerekkor hűs, szelíd italát, mert napok óta bort és pálinkát ittak, szakadtalanul, édes ragadós szeszeket, melyeket néma hetvenkedéssel szopott le; de gyomra nem bírta és nem kívánta. A tej jó volt, a másik világ, az elveszett világ itala volt."[119]

Ábel nem csak sokat beszélt, gondolt a múltra, de sokszor az olvasónak az az érzése, mintha a fiú meg is feledkezne arról, hogy a jelenben és mostban éljen. Ahogy a következő idézetben is látni, Ábel nem is gondol semmire, csak múltján gondolkodik, elmélkedik.

„Átment az apa szobájába. Az ember pontosan tudja, mikor hagy ott örökre egy tájat, egy szobát, ahol sokáig élt. Nem gondolt semmire, de a küszöbön megállt és visszanézett. Ebben a szobában valamikor az anya lakott. A család három nemzedéken át lakta a házat, s ez a szoba mindig a nők s a gyermekek szobája volt."[120]

A fiúk külső testi megjelenésükben is gyerekesen néznek ki. Utalásokat találunk arra, hogy szüleik az érettségi táján sokkal férfiasabbak, erőteljesebbek voltak, s talán nekik megadatott az is, hogy tudtak kérdéseket feltenni a felnőtteknek. Számukra sem a felnőttek, sem a válaszok nincsenek jelen. Pedig a fiúk az apákról sokat tudtak beszélni.

Hiba volt, szinte valamennyiük életében, hogy az apák nem voltak őszinték, nem mondták el, hogy mitől szenvednek, nem beszéltek a csalódásaikról, és nem adtak mintát az ép és teljes családról, az emberi életről. Semmiféle szövetség és egyezség nem jött létre a fiúk és apáik között.

Ahogy az apák sem beszéltek a csalódásaikról, félelmeikről, ugyanúgy a banda tagjai sem. Viszont miután kibérelték a Furcsában kis odújukat, elkezdték megismerni egymást és kitalálták, hogy tartanak úgynevezett „Félelem-délutánokat". Itt mindenkinek el kellett mesélnie, hogy addig, ameddig még a szülők hatásköre alatt éltek, mi történt velük, mi volt az, amitől a legjobban féltek. Onnantól kezdve, hogy

[119] U.o. 17. o.
[120] U.o. 19. o.

megtudták, hogy mindenkinek van félelme, amiről eddig nem beszéltek, közelebb kerültek egymáshoz. Az összetartozás érzése a banda tagjai között nőtt és nőtt.

„Egy héttel később együtt volt a banda. A laza anyagból egy pillanat alatt lesz kristály, nem lehet tudni, miféle folyamat előzi meg. Nem lehet tudni, mi az, ami bizonyos embereket, kik kevéssel előbb még mit sem sejtettek egymásról, összehajt, egyik pillanatról a másikra összekovácsol, bűntudatnál nyugtalanítóbban, jobban mint szülőket gyermekekkel, mint szerelmeseket, mint gyilkosokat.“[121]

Nem tudták, mi az a megfoghatatlan dolog, ami őket vonzza egymáshoz, ami miatt bandának nevezik magukat, ami miatt minden napjukat együtt töltik, de feltehető, hogy attól, hogy érzelmeikről, félelmeikről innentől fogva tudtak beszélni, mégközelebb kerültek egymáshoz.

Márai hősei nagyon kicsi mozgástérben lázadnak, lázadnak a felnőtt világ ellen. Lázadásukban az apák világa, mely azonos a törvény és a háború világával, legyőzhetetlen, fantomként jelenik meg.

„Megérti, hogy az apa jóvá akar tenni mindent, ami születése pillanatától közöttük történt, a hallgatást, a magányt, a távolságot, az egész varázslatot, melynek révületében eddig egymást mellett éltek; fel akarja oldani ezzel az egyetlen mozdulattal, amint most melléje kuporodik, s tréfásan gyermekdalt énekel. Megőrült?“[122]

A fiúk lázadásairól az apák nem is tudnak és a félelmekről sem, melyek arról szólnak, hogy felfedezhetik a lopásokat, a hazugságokat. Tehát lázadásuk nem más, mint a rítusokba való menekülés.
A rítus ismétlődő cselekvések sorozata, melyek úgy szerveződnek, hogy rögzült sémává, szertartássá alakulnak át. A rítus nem azonos a motivációval és a motívumokkal, mert a benne résztvevők, azaz a csoport tagjai számára öncélú cselekvést szervez. A rítusok a játék által jöttek létre, mégpedig félig szándékosan, félig tudatlanul.

[121] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 51. o.
[122] U.o. 22. o.

„A játszmák karácsonykor kezdődtek, mikor kitört a bandán a fegyelmezetlen nyugtalanság, amelyben azóta éltek. Lehet, hogy valaki első pillanattól csalt; ő maga állandóan vesztett. Leckepénzeit, a néni adományait, az apa alkalmi küldeményeit, mindent.“[123]

A rítusok mögött különböző hiányállapotok vannak. Ilyen hiány például az apai tekintély, a férfias férfi, a halállal szembenézni tudó hős. Az apák, hiába van jelen például a cipész (Zakarka úr, Ernő apja), a fűszerkereskedő (Béla apja), s a háttérben az ezredes (Tibor és Lajos apja), az orvos (Ábel apja): láthatatlanok.
Sajátos törvények, sajátos erkölcs tartja életben azt a játékot, amely egy másfajta, a felnőttektől különböző világot hoz létre. De ez a világ is el van szakadva a valóságtól.

„Az unalom átalakult bizonytalan szorongássá. Mi lesz, ha mindennel, amit kívülről ismertek csak eddig, így járnak a jövőben? Ha minden, ami rejtett és idegen volt, közel jön most, s ők fesztelenül megismerhetik a világot, a titkokat, melyeknek birtokáért a felnőttek között dúlt a küzdelem, a pénzt, a szabadságot, a nőket, s mindenről kiderül, hogy egészen más és sokkal érdektelenebb, mint hitték?[124]

Ernő apja valójában mellékszereplő, mégis fontos dolgokat mond ki és jelenít meg. Jól látja a fiában rejlő lehetőségeket, s tudatában van annak is, hogy Ernő helye a bandában és a valóságos társadalomban a fiú szerepei és törekvései ellenére ellentmondásos és vészjósló.

„Emberi számítás szerint Ernő fiam, satnya testalkata s örökölt betegsége következtében, túléli a fiatalurakat, akik jósággal voltak hozzá, s akik most édes apja uraik hősies példáját követni alkalmasabbnak bizonyultak, mint szegény sorsú fiam. Így mutatkozik meg, hogy betegségének és satnyaságának is célja van. A fiatalurak kimennek oda, ahol mind egyenlőek vagyunk a halál színe előtt […].“[125]

A fiúk számára az érettségi után a front következik és ott majdnem bizonyosan a halál. Talán azért vonzódik Ábel Ernő apjához, mert általa válik érzékelhetővé, hogy a kamaszok sorsát külső erők határozzák meg.

[123] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 20. o.
[124] U.o. 130. o.
[125] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 32-33. o.

„Hogy a cipésznek egy kereke hibázik, mindig sejtette; Ha visszagondolt reá, nem tudott a kényelmetlen érzéstől szabadulni, hogy a cipész rögeszméiben van valami vonzó, valami, amit nem tud átugorni, nem tud közömbösen félretenni. A cipész hívta magához, másképp, mint Ernő, mint Tibor, igen, másképp, mint a színész – egészen másképp, de ebben az ellenkező vonzódásban volt számára valami legyőzhetetlen. Időről időre fel kellett keresnie a cipészt.“[126]

A regény hősei lázadó világukat egy szobában élik meg, de közben-közben visszatérnek a felnőttek világába. Ez a szoba valójában egy felmentő sziget, amely hozzásegít a magyarázatokhoz:

- miért nem akarunk felnőni?
- miért nem akarunk felelősséget vállalni?
- miért nincsenek még rövid távú céljaink sem?

„Már régen nem voltak gyermekek, s ebben a szobában fedezték fel, hogy itt meg merik tenni azt, amit a városban egymás előtt is szégyelltek: szemérmesen továbbra is gyermeket játszani, azt a gyermeket önmagukban, akik egészen nem lehetettek soha. A felnőttek világát innen, csak innen lehetett élesen látni, tapasztalataikat kicserélni.“[127]

A zendülők játékaiban vissza-vissza tér az a motívum, hogy felnőtté és férfivé kellene válni, de hiányoznak azok a láncszemek, amelyek átsegítenék őket a felelősségvállalás konfliktusán. Valamennyiükben közös, hogy gyermekkorukban kaptak bizonyos dolgokat pl: verés vagy éppen jutalmazás, de igazi felnőtté válási programot nem. Ezeknek a hiányoknak a kialakulásában szerepet játszottak a láthatatlan apák és az ugyancsak láthatatlanul áldozatként vagy betegként szereplő anyák.
A zendülőket körülvevő felnőttek világából hiányoznak a nők. Az író által megjelenített anyai figura (Tibor és Lajos édesanyja) nem része a hatalomnak. A maga módján lázad, napközben eltúlzott beteg szerepével. Igazi támaszt avagy szocializációt nem tud adni.

„Élete végét élte, tudta, hogy meg kell halni. Talán egy év múlva, talán már holnap. […] A halál gondolatát megszokta, úgy beszélt róla, mint egy kedves és meghitt családi

[126] U.o. 38. o.
[127] U.o. 82. o.

ünnepélyről. Már el tudta képzelni, hogy meghal, csak arra gondolt nyugtalansággal, hogy mi lesz, ha fiai belépnek […]"[128]

„Most, hogy a legkisebb is elment hazulról, s idegen nővel aludt éjjel, úgy érezte, hogy feladhatja az ellenállást, és halála közel van."[129]

Ábel emlékeiben halvány női és anyai kép jelenik meg: talán Etelka mind a két szerepet beteljesíthette volna. Ehelyett megmaradt segítőnek, gondozónak, a jelenlétével a bizonytalanságot feloldozónak.

„Etelka úgy jött a házba, mint vendég és távoli rokon, aki csak rövid ideig marad – s az anya halála nyomában megragadt mint cseléd, anyahelyettes, fizetés nélkül, mindig távozásra készen s rendíthetetlenül. Ábel szerette."[130]

Az anyák figuráinak halványsága azt mutatja, hogy nem voltak meg a feltételei a harmonikus polgárt nevelni tudó család intézményének, a nemek és családtagok közti szerepelosztás és az egyensúlyok létrehozása nem valósulhatott meg. A legfontosabb dolog hiányzott a fiúk életéből: az utódokat útra bocsátani képes stabil értékeket közvetítő család.

5.2.1 A halálmotívum szerepe és jelentősége

A félelem az ember számára a legnagyobb veszély saját életének és személyiségének fejlődése szempontjából. A félelem gúzsba köt, korlátoz, ellehetetlenít, a cselekvésben megakadályoz. A félelem tartós jelenléte az emberi egyensúly ellensége. Félelemben sem élni, sem fejlődni nem lehet. A gyermekkorban megjelenő félelmek nem kísérhetik a felnőtt embert. Ha nem sikerül a félelmeket feldolgozni, tárgyiasítani, a személyiség megreked, s olyan plusz terheket visz a felnőtt életbe, melyekkel nem vagy csak nagyon nehezen tud megküzdeni. A félelem összefügg a halállal, a halállal kapcsolatos fenyegető helyzetekkel, jelenségekkel. Az emberi lény számára az egyik legnehezebben

[128] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 179. o.
[129] U.o. 180. o.
[130] U.o. 26. o.

megoldható kihívás a halálfélelem legyőzése. Amíg nincs a halállal kapcsolatos megnyugtató tézisünk vagy felfogásunk, nem tudunk felszabadult és szorongásoktól mentes életet élni. A halálfélelem megoldása a felnőtt érettség elérésének feltétele.

Szerb Antal és Márai Sándor egészen különleges módon foglalkoznak a halálmotívummal, mintha saját sorsuknak történetét is belefoglalnák. Az írók életére nézve is a halálmotívum elemei meghatározóak és tanulságosak.

A halálmotívumban vitathatatlanul benne van Freud ösztöntanának halálösztönre vonatkozó felfogása.

„Freud elmélete az elsődleges ösztönökről (az élet és halál ösztönökről) lényegében az ösztön megváltozott felfogásán alapult“[131]

Freud berobbanása a modern pszichológiába a pszichoanalízis által alaposan felkavarta a kor filozófiai és pszichológiai műhelyeinek légkörét. Alapvetően azt fejti ki, hogy míg az öröm egyszerű feszültségcsökkentés, a halál és a halálösztön az örömelv irányával azonos. Mindkét ösztönünk alapvetően létezik.[132]

A korabeli sajtó és a szakma ellentmondásosan értelmezte a halálösztönt és a halálmotívumot. Nem értették meg, hogy mi a szerepe az ösztönszerűen jelentkező halálkésztetések legyőzésének. [133]
Mind az irodalom, mind a filozófia a 20. század első felében kiemelten foglalkozik ezekkel a motívumokkal.

5.2.2 A halálmotívum az Utas és holdvilágban

„Én mindig azt hittem, hogy a görögök rettenetesen féltek a haláltól […] Ezek a népek valószínűleg még sokkal jobban féltek a haláltól, mint mi. Mi a civilizációtól már olyan

[131] BIBRING, Edward: The Development and Problems of the Theory of the Instincts. In: The International Journal of Psycho – Analysis. 1941. 128. o.
[132] U.o. 128. o.
[133] BIBRING, Edward: The Development and Problems of the Theory of the Instincts. In: The International Journal of Psycho – Analysis. 1941. 128. o.

nagyszerű lelki apparátust kapunk készen, hogy életünk túlnyomó részében el tudjuk felejteni, hogy egyszer meghalunk; lassanként a halált éppúgy félre fogjuk tolni a tudatból, mint ahogy már félretoltuk Isten létezését.“[134]

Az Ulpius-házban eltöltött évek szerepet játszottak abban, hogy Mihály regresszív állapota állandósuljon, s szembetalálja magát az élet és halálösztön, illetve késztetések problematikájával.
Az író Ulpius Tamás személyét egy kétségbeesett, sajnálatraméltó, az életet elutasító figuraként jeleníti meg. Ha mélyebben értelmezzük az ő személyét, nyílvánvalóvá válik, hogy beteg és szenved.
Mihály szenvedéseiben viszont sokkal inkább a konformizálódni akarás miatti konfliktusok vannak jelen, s a konfliktusok motívumokba mennek át. Mihálynak lehetősége van kimozdulni a megrekedt állapotból, csupán rajta múlik, hogy akar-e fejlődni. Hosszú vegetálás, halálvágyódás, menekülés és a felelősség előli meghátrálás átélése után az úgynevezett „patkány” túlélés mellett dönt.

„Életben kell maradni. Élni fog ő is, mint a patkányok a romok között. De mégis élni. És ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami.“[135]

Miért lehetett hatással Ulpius Tamás Mihályra, vajon hogy tekintett rá? Az író meghagyja azt a lehetőséget, hogy elgondolkodjunk rajta.

- Hősnek tekinthette?
- Mintaként kezelte?
- Megoldási módokat látott a cselekedeteiben?
- Megmentőnek érezhette őt akkor, amikor segített megfékezni a szorongásait?
- Rituális jelentősége volt számára?

„Nem jövök el hozzád. Te nem fogsz meghalni. Te nem vagy Tamás. Tamás halála csak Tamást illeti meg, mindenki keresse a saját halálát.“[136]

[134] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 236. o.
[135] U.o. 391. o.
[136] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 391. o.

Éva idézett gondolatai egyértelműen eldöntik, hogy Mihálynak önmagát kell felvállalnia, fel kell nőnie, és egy önmaga által felvállalt úton kell folytatnia az életét. Mindaz, amit az Ulpius-házban látott, amit Tamás tett érte, és ennek ellenkezőjét tette önmagával, súlyosan megzavarta Mihály érzelmi fejlődését.

„Halálfélelem és halálvágy egészen közeli szomszédok voltak a lelkükben, és a félelem sokszor vágy volt, és a vágy sokszor félelem."[137]

Bizonytalanná és ellentmondásossá váltak azok a kísérletek, amelyek a problémák megoldásáról szóltak.

„Azt mondta, hogy Tamás felment a padlásra, várjam meg, mindjárt lejön. Tamás akkoriban gyakran ment fel a padlásra kutató expedícióra […] Egyszer csak elsápadt, felugrott, és sikítva hívott, hogy menjünk fel a padlásra, nézzük meg, mi van Tamással. […] A kis, kerek ablak mellett ott lógott Tamás, vagy egy méter magasságban. Felakasztotta magát. […] Úgy látszik, nagyon jól tudta, hogy Tamás mire készül. […] nem történt semmi baja."[138]

Éva szerepe nem véletlen, sem Tamás, sem Mihály esetében. Ő a csábító, a megrontó személy, aki pusztán létezésével eldönti a másik ember számára választandó lehetséges utat.

„Az ekstázis mindig az volt, hogy Éva által vagy Éváért halunk meg. Hogy Éva adta a mérget, végleg meggyőzött arról, hogy be kell vennem. Meg is történt."[139]

Az utazás egyik helyszínén visszatér a fiatalkori halálvágyódás. Ez az érzés azonban kijózanító erővel bír, s egészséges reakciót vált ki: haza kell térnie azokhoz, akik nem idegenek.

„Egyszer csak halálos vágyódás fogta el, olyan vágyódás, amilyent csak egészen fiatalon ismert, de ez reflektáltabb és égetőbb vágy volt: mert ifjúkorának a vágyódása után vágyódott olyan élesen, hogy fel kellett kiáltania. Most már tudta, hogy a kaland, a

[137] U.o. 264. o.
[138] U.o. 64. o.
[139] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 68. o.

visszatérés a vándorévekhez csak átmenet volt, csak lépcső, amin még lejjebb kell mennie, még visszább, a múltjába, a saját történelmébe. Az idegen nő idegen maradt, aminthogy a vándorévek csak haszontalan csavargással eltöltött idő voltak, de neki haza kellene térnie, azokhoz, akik nem idegenek."[140]

A halálvágyódás a kamaszkori depresszió egyik központi eleme. Mihály megrekedt személyiségében lehetőséget kap arra, hogy kimozduljon a stagnáló állapotából.

„Csak Tamás maradt nagyszerű: halálraszánt királyfi, akit az élet nem érdemel meg; elment korán, mielőtt meg kellett volna alkudnia. […] Csak az volt a baj, hogy szerelmes volt a húgába. Viszonyuk volt, és amikor Éva teherbe esett, Tamás lelkiismeret-furdalásában megölte magát."[141]

Freudnak abban is igaza volt, hogy a szexus ösztöne mellett nagy jelentőséggel bír az erosz, azaz az erotikus vágy. A halálösztön törekvései regresszívek (visszahúzóak) míg az erosz (az élet és libidó ösztönök) abban segítenek, hogy a személyiség és az életminőség magasabb szinten szerveződjék. Ebben az értelmezésben az életösztönök győznek a halálösztönök felett.[142]

„Mindig voltak és mindig lesznek fáradtak és életuntak, akik a haláltól várják a megváltást. […] Ezért mondom, hogy a meghalás erotikus aktus: mert vágyódtak utána, és végeredményben minden vágy erotikus, illetve nevezzük erotikusnak, amiben Eros isten, vagyis a vágyódás benne van."[143]

5.2.3 A halálmotívum a Zendülőkben

„Félelem-délutánokat rendeztek. El kellett mindenkinek mesélni, hogy abban az időben, mi volt az, amitől a legjobban félt. Megtudták, hogy mindegyiknek van egy félelme,

[140] U.o. 162. o.
[141] U.o. 217. o.
[142] SULLOWAY, Frank J.: Freud, A lélek biológusa. Túl a pszichoanalitikus legendán. Gondolat Kiadó, Budapest 1987. 409. o.
[143] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 264. o.

amiről eddig soha nem beszélt. Ezek a félelmek messze a múltban lappangtak, az idő megharátozhatatlan távolában."[144]

Miután kezdték jobban megismerni egymást a banda tagjai, úgynevezett „félelem-délutánokat" rendeztek, ahol mindenkinek el kellett mesélnie, milyen félelmeik vannak illetve voltak, amíg a szülők fennhatósága alatt éltek. Sok felsorolt félelem függ össze illetve szól a halálról, halálfélelemről mint például Ernő apja, aki fia szeme láttára szorította össze fia varjújának a nyakát és lökte a fiú elé a földre:

„Felvisítottam, mert azt hittem, meg akar ölni. Felém hajolt, s arca olyan torz volt, amilyennek sohase láttam arcot, azóta se. Félkézzel elkapta a varjút, összeszorította az állat nyakát és elém lökte a földre."[145]

A halál mint motívum többféle megközelítésben jelenik meg.

- a halál mint tény, hogy aki leérettségizik, a frontra megy, s találkozhat vele
- a halál mint eszköz, avagy aki a frontra megy, az öl is
- a halál mint lehetőség az áldozatszerepre – nők, akik akár meghalnak a szeretteikért: Ábel anyja, Etelka, Tibor és Lajos anyja
- a halál mint élmény: osztálytársak eltűnése, Ernő apjának hazajövetele és akasztásai, Béla varjújának halála stb.

5.2.3.1 A halál mint tény

„A város megszokta a háborút. senki nem beszél róla, ... a város megunta a háborút, ahogyan meg lehet szokni az öregség vagy a halál gondolatát, s mindent a világon"[146]

Az olvasó megborzong a hegyek között alvó város lehúzó, nyomott, szürke hangulatától. Abszurdnak tűnik, hogy a távolban zajló háború csak mint piszok száll rá a városra, s az emberek élik a megszokott életüket. Tragédiák és fájdalmak, félelmek és szorongások rejtőznek a házak ablakai mögött, s minden csupa hallgatás.

[144] U.o. 83. o.
[145] U.o. 86. o.
[146] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 67. o.

„Ábel nem ringatja majd unokáit térdén, ha a háborúról mesél nekik, mert ő is félelmet és szorongást hozott el idegeiben a háborúból, de ez a félelem Tibor, ez a szorongás Amadé.“[147]

A serdülő lélek számára elviselhetetlen ez a nyomottság és kilátástalanság. A felnőttek világa elfogadhatatlan, ugyanakkor nincsenek olyan mesterek, tanítók és tekintélyek, akik elmagyaráznák, hogy mi is történik a világban. A nagyon nagy baj az, hogy sem magyarázat, sem jövőkép nincsen. Éppen ezért tud a lappangó halál beférkőzni a gondolataikba, játékaikba, s a regény végén a menekülésbe, azaz a megoldásba.

„Te holnap bevonulsz, de én nem akarok velük menni, nekem nem kell Havas és Kikinday világa és az apád világa […] inkább meghalok. Mi nem hittünk az ő törvényeiknek, ezért volt minden. Ezért volt a játék, a hazugság és a Furcsa. Valahová el kellett menekülni, valahol bosszút kellett állani rajtuk, ezért volt ez a szoba! De valaki csalt, ezen múlik minden.“[148]

A regény hősei előtt csak egyetlen alternatíva van, az hogy az érettségi után a frontra mennek. Groteszk, hogy csak beteg barátjuk menekülhet meg a fronttól. Nem családot alapítanak, nem kezdik el pályafutásukat, nem építhetik a karrierjüket, hanem egy értelmetlen öldöklés színterén kezdik meg a felnőtt életüket. Az is groteszk, hogy a felnőttség kritériuma a háború árnyékában teljesülhet, éppen hőssé válás vagy a halál által. Egy vesztes háborúban azonban szinte lehetetlen hőssé válni.

5.2.3.2 A halál mint eszköz

Ernő apja, a cipész, aki a fronton embert ölt és súlyos sérülése után hazajött és bibliai történeteket mesélt. A világ sorsáról, az emberiség jelenéről és jövőjéről beszél, mint egy prédikátor. Ábel nehezen tudja eldönteni, hogy barát vagy ellenség, hogy jó vagy rossz. Új dimenziót nyit a regényben, mert két rend szerint ítéli meg a társadalmat. Az

[147] U.o. 69. o.
[148] U.o. 235. o.

úri rend és a szegények rendje egy új alternatíva, amelyben a bűn és a megtisztulás az egyetlen út.

„Megtisztulni csak úgy lehet, ha az ember közvetlenül gyakorolja a halált"[149]

Három alkalommal tisztult meg Zakarka úr, s az a megdöbbentő, hogy ezt megváltó dolognak tartja. Megvan a teóriája a háborúról is, hogy Isten azért bocsátotta az emberiségre, hogy az emberek belássák a bűneiket és megtisztuljanak. Ebben a kissé zavaros prédikátori szövegben érezhetően benne van valamely küldetéstudat és a felhatalmazás arra, hogy a háború közelebb vihet ahhoz az igazsághoz, hogy a halál előtt szegény, gazdag egyenlő. Az ő gondolataiban a világ bűnösökre és nem bűnösökre osztható, s a háború emberáldozatokat követelő igazságtétel.
Márai ítéletet mond a cipész felett. Ez az ember két rendre osztja a világot, s az úri rendbe akarja bejuttatni a fiát, mégpedig úgy, hogy Ernőnek fizikai állapota miatt ne kelljen a frontra mennie. Tehát hamis próféciát hirdet. Isten nem büntet, nem létezik számára az embereket megkülönböztető súlyos ítélet. A halál eszerint a gondolatmenet szerint nem magyarázható.

„A fiatalurak kimennek oda, ahol mind egyenlőek vagyunk a halál színe előtt, de Ernő fiam itt marad. Ő úr lesz, mert a megpróbáltatás órája elmúlik a világ felől, s akik megmaradnak, azokon az úr különös kegye nyugszik."[150]

5.2.3.3 A halál mint lehetőség az áldozatszerepre

A regény mellékszereplői között halványan felvázolt női figurák nagyobb jelentőséggel bírnak, mint azt a szerző eredetileg gondolta. A fiúk éretlen állapotáért nem csak az apák, az anyák is felelnek. Ha nincsenek igazi egyenrangú szerepben, akkor nem tudnak résztvenni az egészséges, kiegyensúlyozott szocializációban sem.
Három női szereplő halálán, illetve halálba vágyódásán keresztül kapunk képet a kor tipikus női alakjairól.

[149] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 36. o.
[150] U.o. 33. o.

- Ábel anyja, akinek lényét a lakás hangulatán és a tárgyi emlékek nyomain keresztül érzékeljük

  „Az anya rövid ideig, talán csak három esztendeig lakott a házban: de mint a nagyon erős keleti illatszerek, melyek üvegcséjét elég egy napra nyitva felejteni … az anya emléke is teljesen eltöltötte a házat.“[151]

  Egy női alak, aki anyaként csak nagyon halványan él az emlékképben, s halála az ép gyermekkor hiányát jelenti.

- Etelka, aki Ábel anyjának halála óta együtt él a fiúval és apjával és mint cseléd, anyahelyettes ragadt meg a családban

  „Etelka úgy jött a házba, mint vendég és távoli rokon, aki csak rövid marad – s az anya halála nyomában megragadt mint cseléd, anyahelyettes, fizetés nélküli, mindig távozásra készen s rendíthetetlenül.“[152]

  Ő az egyetlen, aki érzelmet közvetít, s felnőttként kezeli és óvja a veszélyektől Ábelt. A család halvány létét, a viselkedési és magatartási mintához szükséges tanácsokat és a fontos érzelmeket pl. aggódás, szeretet stb. közvetíti.

- Ezredesné, Tibor és Lajos anyja

  Az ő karaktere is nagyon halvány, csupán a halálközeliségen keresztül érezzük őt. Feltételezhetően a házasságában végig játszmázik, szüksége van a „beteg szerepre“, mert a rá irányuló figyelmet csak így tudja fenntartani. Az éjszakai felkelései a játszma hátsó színterét mutatják, s kommunikációja és érzelmei nem jutnak felszínre. Túlságosan hosszú ideig játszik, nem tesz semmit azért, hogy kilépjen a szerepéből, s ezért be is vonzza a halált.

[151] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 19. o.
[152] U.o. 26. o.

„Élete végét élte, tudta, hogy meg kell halni. Talán egy év múlva, talán már holnap. Lába tele volt vízzel. … A halál gondolatát megszokta, úgy beszélt róla, mint egy kedves és meghitt családi ünnepélyről. Már el tudta képzelni, hogy meghal.“[153]

Játszmájának lényege, hogy fiai számára örökségként hagyja meg a család összetartásának reményét. Azzal, hogy összetartotta a családot, bizonyos előnyöket, elviselhető helyzetet tudott magának biztosítani. Az igazi anyai szerepet és a szocializációhoz szükséges erőket ő sem tudta megadni.

5.2.3.4 A halál mint élmény

A halálközeli élmények segítséget nyújthatnak a legfontosabb lelki munkához: az elfogadáshoz, illetve a változáshoz. Megrendülünk attól, ha valaki a közelünkben meghal, vagy a halál torkából jön vissza, vagy átéleti velünk a valamennyiünk számára titokzatosnak és elfogadhatatlannak tűnő halált.
Kevésbé megrendítőek a regényben a női halálélmények, ugyanakkor Ernő apja alaposan felkavarja az egészséges emberben a halálhoz való viszonyt.
Az osztálytársak elfogyása, a ki nem mondott háború fantomja, ugyancsak halálélmény, hisz előrevetíti, hogy sokan meghaltak és meghalnak. A kósza hírek rémisztően hatnak az egy, illetve három millió ember halála kétségbeejtő. Ebből származik a félelem, a félelemből pedig a halálközeliség.

„Negyedikben ötvenen voltak az osztályban. Érettségire tizenheten maradtak. A háború, melyről sohasem beszéltek – mintha nem is lenne –, láthatatlanul pusztított köztük is, mélyen és rejtetten, az életnek ebben az eldugott odvában is, mint amilyen rejtekhely egy vidéki város középiskolájának egyik osztálya volt.“[154]

A halálélmények között fontos megemlíteni a varjú halálát is. Az apa örjöngő és vicsorgó képe és indulattól vezérelt dührohama a kis élőlény elpusztításával Bélában olyan mély nyomott hagyott, hogy kialakult az állat halála kapcsán a rögzült félelem. A rögzült félelem addig generalizálja a szorongást, ameddig az élmény nyomán ki nem alakul a halálfélelem. Ha ez a félelem munkálkodik a személyben, akkor elerőtleníti őt

[153] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 179. o.
[154] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 48. o.

abban, hogy képes legyen önerőből megoldani a konfliktusait, az életét, s az egyén tragikusan önmaga ellen fordulhat.

„A pénz elgurult, mint Béla nyugodtan mondotta, az utolsó grandig. Az utolsó bankjegyért nagy nyugalommal vásárolt egy pisztolyt, melyet erőszakkal vettek el tőle, és Ernő gondozására bízták. Béla közönyösen viselkedett e napokban, lefogyott, arca beesett. Készült a halálra.“[155]

A Zendülőkben a halálvágy két forrásból táplálkozik:

- a serdülőkori identitáskrízisből és szétesett labilis énképből (általában csak vágy)
- a kor által fokozottan jelenlevő és lehúzó hangulatból, útkeresésből, reménytelenségből (többnyire megvalósul)

A minták és a problémamegoldó technikák hiánya miatt kerülnek nehéz helyzetbe a fiatalok, s ennek a nemzedéknek sokkal nagyobb az önagressziója, őnmaga ellen fordulása (öngyilkosság), mint az azt megelőzőeké. Oka bizonyára nem csak a személyiségekből, hanem a depresszió gyilkos erejéből származott.

[155] U.o. 115. o.

5.2.4 A játékmotívum szerepe

A játék az ember számára létezése óta az alkalkalmazkodás és az asszimilálódás folyamata. A gyermek az utánzással szemben a külső tárgyakat önmagához alakítja át. Ez az átalakító, bekebelező mozzanat meghatározza és játékossá teszi a gyermek cselekvését.

Nagy élmény azt megfigyelni, hogy a játszó kisgyermek fejlődési szintjének megfelelően hogyan alkalmazkodik a tárgyakhoz, a környezethez. Figyelembe veszi a külső tapasztalatokat és átalakítja azokat a saját gondolkodásához, világához. Ezekben a folyamatokban a játéké a főszerep.
A játékosság mint fogalom a 8–12. hónapban jelenik meg:

- tárgyakkal való manipulálás
- figyelemmel való igazodás
- sémák és akadályok elhárítása
- utánzó játékos gesztusok
- kombinációk és manipulációk
- szimbolikus játék
- megjelenik a képzet

A játékosság elemeiben benne van a gyakorlás, a szimbólumképzés a szabályok megtapasztalása, betartása és gyártása.[156]

5.2.4.1 A játék mint fogalom tulajdonságai

A játék alapvetően konfliktusoktól szabadít meg, energiát vezet le, készségeket gyakorol, munkavégzéses cselekvést alkot, örömet és felszabadultságot eredményez.
A játékban jelen van a spontaneitás, az öncélúság, a valóság sajátos megjelenítése. A gyerekek és a felnőttek szívesen játszanak, nem találkozunk olyan emberrel, aki ne szeretné ezt a tevékenységet. Ha van ilyen, akkor az pszichés problémára utal. A játék

[156] NEMES, Lívia: A bennünk élő gyermek. Filum Kiadó, Debrecen 2000. 506.-528. o.

során a racionális gondolkodás helyett jólesik a független gondolkodásmód, a beleélés, az ábrándozás, a fantáziák kiélése stb.
A játék a gyermek számára gyakorlás és munka. E két folyamat segítségével tanul professzionális és nemi szerepeket. Megtanulja azt, hogy a szerepek fontosak, segítik az énazonosság és az identitás alakulását. A személyiség fejlődéséhez szükség van szerepekre, játékra és később felnőtt korban játszmákra.[157]

A játékelméletek közül kiemelkedik Piaget és Freud játékelmélete. Az emberi keresi az örömteli élményeket és kerüli a fájdalmat. A viselkedést és gondolkodást egyéni vágyak motiválják, s játék közben a vágyak kerülnek túlsúlyba. A gyerek felnőtt akar lenni, s azt szeretné csinálni, amit a felnőttek. Ezt meg tudja élni játék közben.[158]

Freudnak feltűnt, hogy a beteg felnőttek konfliktusai és aggodalmai gyakran kapcsolódnak gyermekkori élményekhez. (szexuális, illetve játékélmények) A felnőtt személyiség megrekedhet azért, mert míg a gyermek játék közben kifejezésre juttathatja az érzéseit, addig a felnőtt elfojtja, elhárítja, lenyomja.[159]

Freud szerint:

„A játék része annak az ösztönzésnek, amely a szervezet korábbi bizontságosabb állapotának helyreállítását célozza. Nincs biztonságosabb és nyugodtabb állapot, mint a halál. A játék kényszerítő erejű ismétlések megnyilvánulása.“[160]

Freudnak ezzel a gondolatával sokan vitatkoztak, de mégis elfogadták azt a nézetet, hogy a játékot az események feletti uralom impulzusa vezérli.

5.2.5 A játékmotívum az Utas és holdvilágban

A játék a regényben szereplő fiatalok számára szintén a menekülést jelenítette meg. Ez egyfajta kivonulás a valóságos világból, s megteremtése egy biztonságosnak tűnő világnak, amelyben szerepek, szereprepertoárok, játék és játszmák vannak. Nem mindegy, hogy a játék negatív vagy pozitív elemekkel, egészséges, illetve beteges

[157] NEMES, Lívia: A bennünk élő gyermek. Filum Kiadó, Debrecen 2000. 506.-528. o.
[158] MILLAR, Susanna: Játékpszichológia. Maecenas Holding Kiadó, Budapest 1997. 22.-23. o.
[159] U.o. 26.-27. o.
[160] U.o. 27. o.

attitűdökkel zajlik-e. Egy dekadens, kilátástalan, a pusztulást középpontba emelő korban negatívvá válnak a játékok is.

„Mert ahogy most visszagondolok, ezek a rögtönzött színjátékok mindig az erőszakos halál képei felé csúcsosodtak ki. Tamás és Éva naponta egyszer megfojtották, megmérgezték, ledöfték vagy olajba főzték egymást.“[161]

Szerb Antal hőse, Mihály menekül az Ulpius-házba. Ez a ház számára olyan, mint egy külön sziget vagy akár egy izolált tér. Az Ulpius-testvéreknek és látogatóknak, vendégeknek is ugyanezt jelentette ez a ház, egy kiszakított szigetet, ahol saját maguk birodalmában játszhattak és élhették elszigetelt életüket a külvilágtól.

„Ahhoz, hogy otthon lehessek az Ulpius-házban, nekem is el kellett szakadnom a tények világától. Vagy-vagy: nem lehetett kétlaki életet folytatni. Én is leszoktam az újságolvasásról, és szakítottam az intelligens barátaimmal. […] Az otthoniaktól teljesen elszakadtam […]“[162]

Mihály a lázadást sokkal inkább érzi, mint a játékot. Főhősünk és az Ulpius-testvérek színjáték közben életüket játsszák meg színjátékszerűen.
Mihály a játékba úgy sodródik bele, s nem is igazán érti, hogy miért és mi zajlik a halál élménye körül. Mihály eleinte nem igazán tudott mit kezdeni szerepével, s magával a színjátszással, viszont idővel rájött, hogy előnyére válik és a szerepjátékokban és belső szabályrendszerben megszabadulhatott a szorongásaitól.[163]

„Legnehezebb az volt, hogy részt kellett vennem a játékaikban. Belőlem minden színész-hajlandóság messzemenően hiányzik, legyőzhetetlenül szégyenlős vagyok […] Ellenben kitűnő áldozatnak bizonyultam. Engem lehetett a legjobban megmérgezni és olajba főzni.“[164]

[161] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 38. o.
[162] U.o. 44. o.
[163] EISEMANN, György: Halálmítosz, nyelv, szubjektum = Tört pálcák 2. Nemzetközi Tankönyvkiadó, Budapest 2000. 200. o.
[164] U.o. 47. o.

Az élet játékaiból az egyik leggyakrabban elsajátított szerep az áldozat szerepe. Mihály számára ez a szerep áll legközelebb a meneküléshez. Áldozattá válni annyi, mint cselekvés nélkül és szenvedve várni az önpusztítást, illetve a mások általi pusztítást.

5.2.6 A játékmotívum a Zendülőkben

A játék rendkívüli erővel bír a gyermeki személyiség fejlődésében. Jó játszani, jó szerepelni, jó megtanulni mindazt, amit a felnőttek csinálnak.
Márai regényének kamaszai zendülésből, azaz lázadásból játszanak egy bomlasztó, rendetlen és elviselhetetlen világban.

Személyiségük érlelődéséhez, a felnőtté váláshoz nincsenek meg azok a feltételek, melyeket egészségesen és jól tud felhasználni az egyén. A feltételek közé tartozik: a rend és rendszerezettség, az ép család, a férfi női szerepek klasszikus értelemben vett működése, az érzelmi fejlődés, az ismeretekkel feldolgozható és feltérképezhető világ és tudás, az emberi együttműködés és szolidaritás. Többnyire az érzelmi intelligencia elemei hiányoznak, s egy bizonytalan, kiszámíthatatlan, negatív jövőképet mutató korban csak a veszteség vagy a lázadás lehetséges.[165]

„Látniok kellett, hogy a játék, melyet játszottak, s félig szándékosan, félig tudatlanul építettek, csak egy sejtje volt annak a valóságos világnak, mely a felnőttek nagy társadalmán felül az ő külön társadalmuk. Hogy van egy világ, amelynek törvényei, erkölcse, szerkezete, élesen különbözik a felnőttekétől, s melynek éppen úgy mozgatóereje mindaz, amiben a felnőttek ránganak s pusztulnak, melynek rendtartása, titokzatosan összetartozása van.“[166]

Az olvasó számára nehezen tárulkozik fel az a világ, amit a szobában élnek meg a fiatalok és még nehezebben derül ki, hogy mit és hogyan kell megszerezniük a játékaikhoz. Szükségük van pénzre, amelyet lopásokkal szereznek meg, tárgyakra, jelmezekre, díszletre, azaz szimbolikus értelemben színházi kellékekre.

[165] BERNÁTH, László: A felnőttkor néhány jellegzetes kérdése. In: Bernáth László / Solymosi Katalin (Szerk.): Fejlődéslélektan olvasókönyv. Tertia Kiadó, Budapest 1997. 123. o.
[166] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 119. o.

„A legcsekélyebb tárgy ürügy volt ebben a légkörben ahhoz, hogy játszani tudjanak vele. A gyermek tud órákon át oly figyelmesen eljátszani a csörgővel, mint ők egy ötlettel, amit egy tárgy, egy pillanat adott. Felfedezték, hogy mind a négyen színészi tehetségek.“[167]

A játék színhelye azért jelenik meg sajátos formában, mert a felnőttek világát innen más szemmel lehet látni. Minden elfér ebben a szobában. A gyermekkori félelmek, szorongások, tapasztalatok, a felnőttekről begyűjtött benyomások és ítéletek, vágyak és szükségletek.

„Már régen nem voltak gyermekek, s ebben a szobában fedezték fel, hogy itt meg merik tenni azt, amit a városban egymás előtt is szégyelltek: szemérmesen továbbra is gyermeket játszani, azt a gyermeket önmagukban, akik egészen nem lehetettek soha. A felnőttek világát innen, csak innen lehetett élesen látni, tapasztalataikat kicserélni.“[168]

Márai érdekesen a szereplők szempontjából sajátosan jeleníti meg a színész figuráját. Igazából sem az olvasó, sem a hősök nem értették, hogy mit keres a fiatalok között. Tudott valamit, amit a többiek nem, s jól éreztetett és érzékeltetett olyan viselkedési mintákat, melyeket a felnőtteknek gyermekeikkel kapcsolatban kellene működtetni. Ilyen minta az autoritás (apai tekintély), gesztusokban és szavakban megjelenő tapasztalatátadás, a férfi erő és energiák felvillantása, a mester illúziójának keltése. Az illúzió lényege, hogy a Törvény világával Amadé a játék világát állítja szembe.
Végig játszik, akkor is, amikor nincs színpadon.

„Meg kellett tudniok, mit keres közöttük a színész? Ő, aki minden külső jel szerint, csalhatatlanul az ellenpárthoz tartozott, egyetlen hibát nem csinált, egyetlen hamis hangot nem hallatott. Nem volt leereszkedő, sem túlságosan elfogulatlan, sem közvetlen. Érezhető volt, hogy a nagy utat, mely a két világ partjai között vezet, fáradság nélkül járja meg, ha el akar jutni hozzájuk.“[169]

A fiúk számára az apák nélküli világukban élmény volt az az ember, akiről igazán nem is tudták, hogy kicsoda, honnan jött és hogy mit akar tőlük. Gyanakvásuk arra

[167] U.o. 87. o.
[168] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 82. o.
[169] U.o. 105. o.

vonatkozott, hogy minden másként van a valóságban, legalábbis a színész valóságában, de mégis hinniük kellett valakinek. Ez a hitük sokáig kitartott, egészen addig, amíg a színész titokzatos személyisége váratlanul eltűnik.

A személyiség lázadásának, a gyermeki létben való megragadásnak bizonyos érzelmi zavarokban jelentkező tünetei vannak. Ilyen tünet a hazugság, a lopás, a meseszövés stb. A lopások azt jelzik, hogy abból a zavarból, amit a felnőttek érzelmi nevelésben való megsemmisülése okozott, nem tudtak kijönni. Ezeket a zavarokat kellékként cipelik magukkal, s természetesen mindez megakadályozza a felnőtté válást. Leginkább a felelősségvállalás, illetve az elkövetett hibáinkkal való szembenézés képességének kialakulását rekeszti meg.

„Béla lopott, és a lopott pénzből használhatatlan tárgyakat vásárolt, ruhákat, melyeket nem tudott felölteni, vagy fizikai műszereket, melyek használatához nem értett.“[170]

A lopás mint rítus van jelen a regényben és értelme pedig az, hogy a lopás tárgya semmiképpen sem hasznosítható, a lopás értelme így maga a lopás: a szerzés vagy a birtoklás öröme eltűnik, öncélúvá válik.
A rítusok a fennálló társadalom tulajdonelemei, és az apák világában uralkodó haszonelvűség, anyagelvűség elleni lázadást fejezik ki.[171]

[170] MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 73. o.
[171] SZÁVAI, János: Vásott kölykök és egy kisebb rangú próféta. In: Józan Ildikó/ Kulcsár Szabó Ernő / Szegedy-Maszák Mihály (Szerk.): Az elbeszélés módozatai. Narratíva és identitás. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 338. o.

6 A két regényben megjelenő közös motívumok összehasonlítása és elemzése

A dolgozatomban bemutatott irodalmi művek a 20. század első évtizedeiben, pontosabban az első világháború idején és a két világháború közötti Magyarországon élő emberek életéből villantanak fel jeleneteket. Mindkét regény mondanivalóját meghatározza a kor hangulata. Fontos az a történelmi háttér is, amelybe beleágyazódnak az országokban és a világban zajló rendkívüli események (világháborúk, valamint ezeket előkészítő folyamatok). A színtér tehát az a kor, amelyben az egyén, az indivíduum válsága együtt zajlik a társadalmak válságával. Ez a lehangoló hangulat befolyásol mindent, s út- és identitáskeresővé teszi a főhősöket.

6.1 Hasonlóságok

6.1.1 Szerb Antal és Márai Sándor életútjának közös elemei

Mindkét mű Magyarországon játszódik. A szerzők, a korabeli Magyarország polgári írói különböző társadalmi háttérrel indultak. Mindketten a művelt európai polgár élete után sóvárogtak, és nehezen élték meg a két világháború tragédiáit és azokat a társadalmi jelenségeket, melyek a világégéshez vezettek.

Szerb Antal az úgynevezett „kulturális aranykor” képviselője, s mint magyar író és polgár zsidó emberként a holokauszt áldozata. Az a társadalmi háttér, amelyben élt, iszonytató erővel rázta meg az íróban a békés polgár, a boldog életre vágyó ember lelkét. Szerb Antal fontosnak tartotta, hogy Magyarországon létezzen, éljen polgárság, amely egyfajta intellektuális miliőben (légkörben) teszi a dolgát, neveli a gyermekeit, vészeli át a kamaszkort és válik érett felnőtté. A víziókban felvázolt békés életnek akadálya a nemzeti öncélúság létezése, a feudalisztikus úri világot pártoló dzsentroid magatartás, a polgári értékeket megkérdőjelező megosztottság, kicsinyesség. Ő pontosan érezte, hogy a történelem viharában a lelki zavarokkal küszködő népek nem tudják megállni a helyüket. Kétségessé válnak a múltból itthagyott értékek, s a pszichés megrekedés miatt nem alakulnak ki a kornak megfelelő újak.

Sivárság, lebegés, tehetetlenség csapdájába kerülhetnek nemzedékek, s ha nem stabilizálódnak a békés polgári létben, elvesznek a történelmi útvesztőben. Szerb Antalt mint zsidó embert meggyilkolták.[172]

Márai Sándor hasonló korban és a Szerb Antaléval azonos társadalmi légkörben indult el az írói pályán. Tehetséges fiatalember volt, aki pontosan érzékelte a háborúk előkészületeit, s a negatív folyamatok mögött rejtőző kompromisszumokat, a lélektani vákuumot. Aktívan vett részt az irodalmi életben a magyar polgárság irodalmi képviselőjeként. Pontosan körülírható képe volt a polgárlétről, s értette azt is pontosan, hogy ha a magyar társadalom nem tudja megadni a polgárság kialakulásához fontos feltételeket, ez katasztrófához vezet. Az irodalmi élet különböző irányzatai ellentmondásosan értékelték, s időnként elkerülte figyelmüket az a módszertan, amelyet a polgárrá válás megsegítésére írt. 1948-ban bekövetkezett emigrálásával szinte elfelejtették őt, s bolsevik gyűlölete miatt leírták a magyar irodalmi életből. Újraértékelése 1989 után következett be, amikor már önmaga által vetett véget az életének.[173]

A két író életében és munkásságában azonos az életutak tragédiája. Szerb Antal az érett felnőtt kor azon szakaszában válik áldozattá, amelyben főhőse, Mihály eleinte feladja a polgári konformizálódás vágyát és lelkileg válik halottá. Márai Sándor ugyanabban az időben 19 éves, mint a Zendülők hősei, s élete ennek a nemzedéknek a tragikus ellentmondásait hordozza értelmetlen időskori halálával együtt.

6.1.2 Az Utas és holdvilág és a Zendülők összehasonlítása a menekülésmotívum alapján

Szerb Antal művének színhelye az utazás, több héten keresztül az olaszországi városokon át. Márai Sándor kamaszai pedig egy szobában játszanak majdnem 36 órán keresztül.

Mindkét műre jellemző az, hogy a hősök emlékképeiben megjelennek más terek és időzónák. Az olvasónak különösen a Zendülők helyszíneinek és eseményeinek fonalát nehéz megtalálni. Dinamikusabb, átláthatóbb az Utas és holdvilág, de itt is komoly

[172] HAVASRÉTI, József: Szerb Antal – Mint, majd ha volt. In: Zoltán, Ágoston (Szerk.): Jelenkor. Irodalmi és művészeti folyóirat. Május 2007, 1. évfolyam 5. szám. 581. o.
[173] PÉTER, László (Szerk.): Új magyar irodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. 1425-1427. o.

feladata van az olvasónak az emlékképek átlátásában. Ezek a nehézségek addig tartanak, amíg rá nem ébred az olvasó arra, hogy motívumok és rítusok építik fel a műveket. A menekülés, mint vezérmotívum mindenki számára érthető és érzékelhető, mert a saját élet és társadalmi környezet gyakran kényszeríti erre az embereket. A rítus, azaz a szertartás zártabb csoportban van és más fejlődési szakaszban tud érvényesülni a motívumok részeként.

A Zendülők főhősei közvetlenül érettségi előtt álló kamasz fiatalok. Szerb Antal főszereplője pedig életkoránál fogva éppen az élet derekán, az érett felnőttkorban kellene, hogy élje az életét.

A menekülési motívum megjelenítése Mihálynál az utazás, a fiataloknál pedig a menekülés mellé rendelt rítus, játék. Mindkét mű szempontjából fontos, hogy a főhősök kizárják tudatukból a megküzdés lehetőségét és éngyengeségüknél fogva hárítanak. Hárításaik énvédő mechanizmusként jelennek meg a motívumokban és a rítusban. Ehhez a mechanizmushoz kapcsolódik még a meghatározó hősök énállapota. Az Utas és a holdvilágban Mihály állapota és viselkedése beteges, a Zendülőkben pedig a fiúk a kamaszkrízisnek megfelelő állapotban vannak. Ez a hárítás az életkorból fakadóan normális, a módszer, melynek segítségével teszik, azonban megrekedéshez, a fejlődés visszamaradásához vezethet. A serdülők lázadása életkori sajátosság, amellyel addig nincs gond, amíg normális társadalmi környezet, család veszi körül. A Zendülők lázadása azonban azért sajátos, mert az érettségi után az útjuk a frontra, az emigrációba vagy az újabb háborúba vezet. Nincs lehetőségük a fejlődési krízis legyőzésére. Mihály menekülése pedig attól válik kritikussá, hogy a felnőttség elutasításával megakadályozza saját fejlődését, labilissá és lebegővé teszi helyét az életben és a társadalomban.

A Zendülők bandában élik meg a lázadási kísérletet, míg Mihály magányosan. Ez a viszonyítás jelzi azt, hogy az első világháború vége felé felnövekvő ifjú nemzedék a már ismert okok miatt nem tud sem polgárlétben, sem közösségben létezni.

A fiatalok a lázadás során megélt állapotért az apákat hibáztatják, míg Mihály felnőttként már nem hibáztathat senkit. Mihály önmagát keresi, utazása erről szól. Szeretne normális ember lenni, de valahogy sohasem sikerül neki. Az ő gyermekkorát megmérgezte a szégyen és a kigúnyolás, maradandó nyomokat hagyott a személyiségében.

Mindkét mű hősei cselekvésképtelenek. Lebegnek két normarendszer között: Mihály a polgárlét és a vágyott szabadság, a fiatalok pedig a szabad lét és a lázadás között. Mihály esetében a megnyugvás és a békés polgári élet a tét, míg a fiatalok esetében az életbenmaradás. Kérdés, hogy tudatosult-e bennük, hogy a háború, illetve a vesztes lét utáni sérelmeket rejtő időszak alkalmassá teszi-e őket a túlélésre. Velük az a baj, hogy csak lázadnak, s nem ismerik a létformát, amelyben folytathatnák az életüket.

6.1.3 Egyéb motívumok és rítusok összehasonlítása

6.1.3.1 A játék

Az Utas és a holdvilágban a játékok az Ulpius-házban zajlanak. Ugyanígy a Zendülőkben is egy bérelt szobában. Mind a két helynek megvan a maga misztikuma, a játék forgatókönyve, kellékei és mondanivalója.
A Zendülőkben a regény elejétől folyamatosan jelen van a játék, míg az Utas és holdvilágban a nosztalgikus utazást végző Mihály gyermekkori emlékeinek felidézésében.

Mindkét műben azért kezdenek el játszani, hogy elzárják magukat a tények világától, a felnőttektől. Olyan helyre vágytak, ahol meg tudnak szabadulni a gátlásaiktól, szorongásaiktól, ahol oldódnak a félelmek. A játéknak fontos része az is, hogy megtalálják a szerepeiket, mint ahogy Mihály megtalálja az áldozatszerepet, s ugyanezt megtalálja Ernő is a Zendülőkben.

A játékhoz játékmesterek is kellenek. Az apák nélküli fiúk megtalálják a tanítót, aki nem más, mint a színész, míg Mihály és az Ulpius-ház szereplői saját maguk vajúdják ki a lehetőségeket. Az Utas és holdvilágban a szereplők a valós világból jönnek, míg a Zendülők képzelt és meg nem tapasztalt világot csinálnak maguknak.

A Zendülőkben a játékokhoz rítusokon keresztül vezet az út. Ez a rítus a lopás, kártya stb. Ezeknek a cselekedeteknek ereje van a személyiség fejlődésében, általában az érzelmek zavarait és hiányát pótolják. Szerb Antal művében két világ feszül egymásnak, az Ulpius-ház szerepjátékokkal felerősített gyermeki világa és Mihály önmagát kereső nosztalgikus vágyait követő utazása.

6.1.3.2 A halál

A halálmotívum a fiúk halálvágyában és öngyilkossági kisérleteiben mindkét regényben szerepet kap.
Az egyensúlyból való kibillenés és a halálfélelmet legyőző halálvágy része a kétségbeesett menekülésnek, útkeresésnek.

Az Utas és holdvilágban a halálösztön és az életösztön együttes működésében jelenik meg.
A születés és halál, a kezdet és a vég kötődik a női nemhez az Ulpius-házban Évához. Tamás kötődése beteges, ő valóban halálra született. Mihály halálvágya és Évához kötődő akciója pedig a kétségbeejtő tehetetlenség műve. Ez az állapot is csak az életösztönnel küzdhető le. De vajon van-e életösztöne a Zendülőkben oly halványan megjelenített női alakoknak, illetve a regény végén Ernőnek. Sokkal dekadensebb és reménytelenebb az a halál, amit Márai hősei vetítenek előre, nem tudnak elbúcsúzni a halálba vezető áldozatszereptől.

Végső soron mindkét regényben a halálmotívum a felnőtté válás elleni lázadás motívumává is válik.

7 Befejezés

A második évezred második évtizedében élő, irodalmat szerető olvasó és elemző izgalmával gondoltam át dolgozatom témájának aktualitását. Írás közben döbbentem rá azokra a hasonlóságokra, melyek az előző évszázad első negyedének magyarságát és a ma emberét jellemzik. Ezek a hasonlóságok nem csak a társadalmi vészjósló, azaz veszélyt jelző jelenségekben és folyamatokban jelennek meg, hanem nagyon élesen jelen vannak a korabeli és a jelenbeli gondolkodásban, népi, lelki jellemzőkben. Akkor is és most is fennállt az „Új világrend" kialakulásának lehetősége, s tudjuk, hogy az első kísérlet kudarcba fulladt. Világháborúk jelezték, hogy az ember számára adott lehetőségek elpazarlása, és a megbékélés, a megegyezés helyett a pusztítás nemzedékek leépüléséhez, lelki, akár testi halálához vezet.

Feltettem azt a kérdést, melyek azok a motívumok, melyek mindkét regényben megjelennek, honnan erednek ezek, és mi a jelentősége a korabeli irodalom regényeiben megjelenő motívumoknak?
Fő motívumként, mint a dolgozatom címe is jelzi, a menekülést választottam, ugyanis mindkét regény főhősei menekülnek, és pontosan ezáltal jönnek létre a további almotívumok, melyeket kidolgoztam, mint pl:

- menekülés
- halál
- játék
- lopás, érzelmi zavarok
- lázadás

Folytathatnám még azoknak a fogalmaknak a felsorolását, melyekkel éltek és élnek az emberek zűrzavaros korszakokban.

A motivációk elemzése során irodalomtudományi, filozófiai és pszichológiai kategóriákat használtam. Fontosnak tartottam a polgárosodást elindítani akaró rétegek bemutatását, (polgár, kispolgár) és a társadalmi csoportok alakulásának megemlítését.
Ezek az elméleti fogalmak segítettek nekem abban, hogy a múlt század eleji irodalmi irányzatok, lásd Nyugat-nemzedék, avantgarde mozgalmak stb. által megmutassam a

polgárosodni akaró elmagányosodott személyiség vívódását, a kor jellegzetes dekadens (válságba menő, lefelé menő) és destruktív hangulatát.
Tanulságos, hogy a múlt században is és ma is a kultúra gerjesztő szerepébe beleszólnak az ideológiák, a politika és a háború.

Az általam választott írók, Szerb Antal és Márai Sándor nagy tudású elit írók, akik tisztelik az olvasót, nagy tudással rendelkeznek, és birtokolják az írás mesterségét. Mindkettőjüknél középpontba kerül a személyiség válságállapotában az önismeret. Megjelenik az öncélúság, az elvágyódás, az önpusztítás és végső soron a lázadás. Polgárpukkasztó és destruktív, önsorsrontó tendenciák dúlnak a fiatalok körében, s ezek nem kímélik a felnőtté válás elől menekülő középkorú nemzedéket sem.

Szerb Antal az Utas és holdvilág és Márai Sándor Zendülők című művében a kor emberének megoldása, avagy a megoldás kulcsa a menekülés. Sem a család, sem a világ nem száll szembe a félelmekkel, nem segít a múltbéli visszahúzó élmények feldolgozásában, reménytelenül magára hagyja az egyént. Ez olyan árulás, amiért nemzedékek válnak áldozattá. A Zendülők hősei csak a lázadásra kapnak engedélyt a sorstól, további útjuk kiszámíthatatlan. Az Utas és holdvilág főhőse végigjár több menekülési utat, s nem kapja meg a sorstól az élet alóli felmentést.

A múlt és a jelen számára egyértelmű az üzenet:

„Életben kell maradni. Élni fog ő is, mint a patkányok a romok közt. De mégis élni. És ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami.”[174]

[174] SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014. 391. o.

8 Felhasznált irodalom

ANTAL, László: A tartalomelemzés alapjai. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1976.

ARNOLD, Ludwig Heinz / DETERING, Heinrich: Grundzüge der Literaturwissenschaft. Deutscher Taschenbuchverlag, München 2002.

ATKINSON, RITA / ATKINSON, Richard / SMITH, Edward / BEM, Daryl: Pszichológia. Osiris-Századvég, 1994.

BALOGH, Éva/ KELEMEN, Lajos: Személyiséglélektani szöveggyűjtemény az óvóképző főiskolák hallgatói számára. Kézirat, Hajdúböszörmény 1991.

BERNÁTH, László / RÉVÉSZ, György: A pszichológia alapjai. Tertia, Budapest 1997.

BERNÁTH, László: A felnőttkor néhány jellegzetes kérdése. In: Bernáth László / Solymosi Katalin (Szerk.): Fejlődéslélektan olvasókönyv. Tertia Kiadó, Budapest 1997.

BERNÁTH, László / Solymosi, Katalin: A fejlődés meghatározó tényezői és elméletei. In: Bernáth László / Solymosi Katalin (Szerk.): Fejlődéslélektan olvasókönyv. Tertia Kiadó, Budapest 1997.

Dr. DÁVID, Mária / Dr. HATVANI, Andrea / Dr. HÉJJA-NAGY, Katalin, TASKÓ, Tünde: Pszichológia elméleti alapok. Maslow motivációs piramisa. In: Eszterházy Károly Főiskola http://old.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/maslow_motivcis_piramisa.html [2017.03.13.]

Dr. Bartha, Lajos: Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája. Tankönyvkiadó, Budapest 1980.

BIBRING, Edward: The Development and Problems of the Theory of the Instincts. In: The International Journal of Psycho – Analysis. 1941.

BRANDSHAW, John: A mérgező szégyen gyógyítása. Casparus Kiadó, Budapest 2015.

CSISZÁR, Melinda. Itália-élmény a két háború közti magyar irodalomban. Szerb Antal. In: Wágner Tibor (Szerk.): Szerb Antal emlékezete. Akitől ellopták az időt. Budapest, Kairosz Kiadó 2002.

Dr. BARTHA, Lajos: Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája. Tankönyvkiadó, Budapest 1980.

Dr. BUDA, Béla: A pszichoanalízis és modern irányzatai. Gondolat Kiadó, Budapest 1971.

Dr. GERÉB, György: Pszichológiai szöveggyűjtemény. Általános pszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest 1981.

Dr. KEMÉNYNÉ PÁLLFY, Katalin: Bevezetés a pszichológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998.

Dr. NAGY, Erika: Az emberi viselkedés és magatartás pszichológiája. A lelki működések alapjai. Ericom Kft., Budapest 2002.

EAGLETON, Terry: Einführung in die Literaturtheorie.J.B Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1988.

EISEMANN, György: Halálmítosz, nyelv, szubjektum = Tört pálcák 2. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2000.

ERDŐSI, Károly: Utas és holdvilág. In: Wágner Tibor: Tört pálcák. Kritikák Szerb Antalról. 1-2. kötet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1. köt.

ERIKSON, Erik H.: Az emberi életciklus. In: Bernáth Lálszló / Solymosi Katalin (Szerk.): Fejlődéslélektani olvasókönyv. Tertia Kiadó, Budapest 1997.

FREUD, Anna: Az én és az elhárító mechanizmusok. Párbeszéd Kiadó, Budapest 1995.

FREUD, Anna: Das Ich und die Abwehrmechanismen. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main 1992.

FREUD, Anna: Die Schriften der Anna Freud. Das Ich und die Abwehrmechanismen. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main 1987.

FREUD, Sigmund: Abriß der Psychoanalyse. Das Unbehagen in der Kultur. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main 1972.

FROMM, Erich: Menekülés a szabadság elől. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002.

FREUD, Sigmund: Álomfejtés. Helikon Kiadó, Budapest 1985.

FREUD, Sigmund: Pszichoanalízis. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1977.

FROMM, Erich: Sigmund Freuds Psychoanalyse – Größe und Grenzen. Deutscher Taschenbuchverlag, Stuttgart 1979.

GLASER, Renate / LUSERKE, Matthias: Literaturwissenschaft-Kulturwissenschaft. Positionen, Themen, Perspektiven. Westdeutscher Verlag, Opladen 1996.

GUNST, Péter (Szerk.): Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. Tankönyvkiadó, Budapest 1984.

GYÁNI, Gábor / KÖVÉR, György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest 1998.

HALÁSZ, Gábor: Utas és holdvilág (Nyugat, 1937). In: Wágner Tibor: Tört pálcák. 1.

HARMAT, Paul: Freud, Ferenczi und die ungarische Psychoanalyse. Ed. Diskord, Tübingen 1988.

HAVASRÉTI, József: Szerb Antal. Magvető Kiadó, Budapest 2013.

HAVASRÉTI, József: Szerb Antal – Mint, majd ha volt. In: Zoltán, Ágoston (Szerk.): Jelenkor. Irodalmi és művészeti folyóirat. 2007. május

KEMÉNYNÉ DR. PÁLFFY, Katalin. Bevezetés a pszichológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998.

KLANICZAY, Tibor / SZAUDER, József / SZABOLCSI, Miklós: Geschichte der ungarischen Literatur. Corvina Kiadó, Budapest 1963.

KRIPPENDORF, Klaus: A tartalomelemzés módszertanának alapjai. Balassi Kiadó, Budapest 1995.

LENGYEL, Béla: Az összehasonlító irodalomtörténet klasszikusai. Szöveggyűjtemény. Universitas Könyvkiadó, Budapest 1995.

MÁRAI, Sándor: Zendülők. A Garrenek műve 1. Helikon Kiadó, Budapest 2014.

MILLAR, Susanna: Játékpszichológia. Maecenas Holding Kiadó, Budapest 1997.

MITCHELL, Stephen A./ BLACK, Margaret: A modern pszichoanalitikus gondolkodás története.Animula Kiadó, Budapest 2000.

NAGY, Erika. Az emberi viselkedés és magatartás pszichológiája. A lelki működések alapjai. Főiskolai jegyzet. Budapest 2002.

NEMES, Lívia: A bennünk élő gyermek. Filum Kiadó, Debrecen 2000.

PÉTER, László (Szerk.): Új magyar irodalomi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000.

PINTÉR, Krisztina: „Amit meg akarunk pillantani“ In: Börzönyi Helikon. A Spangár András Irodalmi Kör művészeti folyóirata. 1. évfolyam 3. szám. 2006 március. (http://retsag.net/helikon/bh0603.pdf) [2017.02.11.]

POSZLER, György: Szerb Antal pályakezdése. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.

RAKUSA, Ilma: Fremdvertrautes Gelände. Essays zur Literatur Mittel-, Ost- und Südosteuropas. Eckhart Richter & Co. OHG, Dresden 2011.

RÓNAY, László: Abriß der ungarischen Literaturgeschichte. Corvina Kiadó, Budapest 1997.

SALAMON, Jenő: Az értelmi fejlődés pszichológiája. Gondolat Kiadó, Budapest 1983.

SŐTÉR, István (Szerk.): A magyar irodalom története. A magyar irodalom a két világháború között (1919–1945).VI. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.

SULLOWAY, Frank J.: Freud, A lélek biológusa. Túl a pszichoanalitikus legendán. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987.

SZÁVAI, János: Vásott kölykök és egy kisebb rangú próféta. In: Józan Ildikó / Kulcsár Szabó Ernő / Szegedy-Maszák Mihály (Szerk.): Az elbeszélés módozatai. Narratíva és identitás. Osiris Kiadó, Budapest 2003.

SZERB, Antal: Reise im Mondlicht. Deutscher Taschenbuch Verlag, München 2014.

SZERB, Antal: Utas és holdvilág. Magvető Kiadó, Budapest 2014.

SZERB, Antal: Naplójegyzetek (1914–1943).Magvető Kiadó, Budapest 2001.

SZERB, Antal: Gondolatok a könyvtárban. Magvető Kiadó, Budapest 1987.

SZERB, Antal: A kétarcú hallgatás. Magvető Kiadó, Budapest 2002.

SZERB, Antal: A világirodalom története. Magvető Kiadó, Budapest 1941.

TROUSSON, Raymond. Az összehasonlító irodalomtörténet egy problémája. Témák vagy motívumok? In: Lengyel Béla (Szerk.) Az összehasonlító irodalomtörténet klasszikusai. Szöveggyűjtemény. Budapest, Universitas Könyvkiadó 1995.

VELIKY, János (Szerk.): Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.

WÁGNER, Tibor. Szerb Antal emlékezete. Akitől ellopták az időt. Kairosz Kiadó, Budapest 2002.

8.1 Internetes források

EISEMANN, György: Nosztalgia vagy irónia?
http://magyartanarok.fw.hu/eisemann_szerbantal.html [2017.02.03.]

FRIED, István: Márai Sándor és a francia irodalmi kontextus. Márai világirodalmi környezetéhez. http://www.forrasfolyoirat.hu/0506/fried.html [2016.12.12.]

FRIED, István: A „freudizmus" – ahogyan Márai elgondolta.
http://www.forrasfolyoirat.hu/0004/fried.html [2016.11.03.]

GÖDRI, Csilla: Izolált világok Szerb Antal Utas és holdvilág című regényében. Kolozsvár 2014
http://www.academia.edu/7615567/G%C3%B6dri_Csilla_Izol%C3%A1lt_vil%C3%A1gok_Szerb_Antal_Utas_%C3%A9s_holdvil%C3%A1g_c%C3%ADm%C5%B1_reg%C3%A9ny%C3%A9ben [2017.01.21.]

GRENDEL, Lajos: Magyar líra és epika a 20. században. Novellisták a két világháború között.
http://irodalmiszemle.sk/2009/04/grendel-lajos-magyar-lira-es-epika-a-20-szazadban-31/ [2016.11.15.]

A szépség holdkórosa: Szerb Antal és az Utas és holdvilág. http://konyves.blog.hu/2015/01/31/a_szepseg_holdkorosa_szerb_antal_es_az_utas_es_holdvilag [02.02.2017]

HUGO, Victor http://www.citatum.hu/szo/menek%FClni/2 [2017.02.05.]

RUBIN, Eszter: Szerb Antal. In: Holokauszt Emlékközpont Budapest http://www.hdke.hu/files/csatolmanyok/Szerb_Antal_RubinEszter.pdf [2017.01.05.]

http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/motivation.html [2017.03.25.]

9 Abstract

„Das Motiv der Flucht in den Romanen von Szerb Antal „Reise im Mondlicht" und Márai Sándor „Die jungen Rebellen"

Die Forschungsfrage meiner Arbeit ist, herauszufinden, welche Gemeinsamkeiten bzw. Unterschiede sich hinter dem Motiv der Flucht der Progatonisten befinden. Weitere Fragen, die sich stellen, sind, warum und wovor sie flüchten. Es soll auch herausgefunden werden, welche weiteren Motive, außer der Flucht sich in den Romanen noch befinden.

Die Arbeit gliedert sich in zwei Teile. Der theoretische Teil beschäftigt sich mit dem geschichtlichen Hintergrund beider Werke, sowie mit der Entstehung der Werke und schließlich mit dem Begriff der Motivation und des Motivs.

Im Hauptteil der Arbeit werden die verschiedenen Motive beider Werke erklärt, untersucht und miteinander verglichen. Mit Zitaten aus den Romanen werden die Motive noch mehr unterstrichen.

Im Schlussteil werden schließlich die zwei Werke und die Motive miteinander verglichen, Gemeinsamkeiten und Unterschiede dargestellt.

10 Zusammenfassung

Einführung

Das Thema meiner vorliegenden Diplomarbeit beschäftigt sich größtenteils mit zwei Romanen aus dem 20. Jahrhundert:

Szerb Antal: Reise im Mondlicht
Márai Sándor: Die jungen Rebellen

Schon vor dem Auswählen dieser beiden Werke meinte ein Professor, dass diese zwei Romane in sehr vielen Punkten ähnlich sind und gut analysiert werden könnten. Auch die umfangreiche Sekundärliteratur bestätigt dies.

In der Einführung wird auch die Forschungsfrage formuliert. Fragen meiner Arbeit sind:

- Welche Gemeinsamkeiten bzw. Unterschiede weisen die zwei Werke auf?
- Können diese kategorisiert werden?
- Welche Motive kommen in den Werken vor? Gibt es ein Hauptmotiv, von dem alle anderen Motive ausgehen?
- Warum sind die Protagonisten immer auf der Flucht, unter anderem vor ihren eigenen Gefühlen? Warum laufen sie vor schwierigen Problemen und Situatonen weg?
- Weisen die Protagonisten beider Werke Ähnlichkeiten oder Unterschiede in ihrer Flucht auf?

Theoretischer Teil

Der theoretische Teil meiner Arbeit wurde in folgende Kapitel gegliedert:

- Methode der Untersuchung
- Vorstellung der Romane
- Historischer Hintergrund
- Begriff der Motivation

Als Methode der Untersuchung wird die Inhaltsanalyse gewählt. Es wird anhand einer Sekundärliteratur erklärt, wie diese durchgeführt werden soll. Diese Methode wurde deshalb gewählt, weil man anhand dieser Antworten auf die Forschungsfragen gegeben werden können.

Beim historischen Hintergrund wird die Herausbildung und Entwicklung des ungarischen Bürgertums in den 1930er Jahren beschrieben. Erst nach 1848 entwickelte sich Ungarn langsam zu einem bürgerlichen Land, das aber erst in den 1920er Jahren, nach dem ersten Weltkrieg zu spüren war. Mehrere Jahrzehnte waren zur Entstehung der neuen Gesellschaftsstruktur notwendig, die Lebensformen und Lebensweise mussten sich ändern. Dies trägt dazu bei, dass sich die Lebensweise und auch das Lebensniveau geändert hat.

Die beiden Romane sind in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts erschienen. Szerb Antals „Reise im Mondlicht" ist das erste Mal 1937 erschienen und wurde in acht verschiedene Sprachen übersetzt. Es sind in dieser Zeit viele Romane erschienen, welche die gleiche Thematik aufarbeiten. z. B.:

- Jean Cocteau: Die schrecklichen Kinder (1929)
- Márai Sándor: Bekenntnisse eines Bürgers (1934)
- Márai Sándor: Die jungen Rebellen (1930)
- André Gide: Die Verliese des Vatikans (1914)

Márai Sándors „Die jungen Rebellen" erschien 1930. Sein Werk wurde nicht so berühmt, da Márai sich zwischen 1952 und 1989 in Amerika aufhielt und somit die Beziehung zu Márai unterbrochen war.

Im letzten Punkt des theoretischen Teils geht es um den Begriff des Motivs bzw. Motivation. Dieser Punkt ist insofern sehr wichtig und vielleicht der wichtigste Teil der Arbeit, weil man die vorkommenden Motive nur verstehen kann, wenn man weiß, wie sie entstehen.
Wichtig ist, dass die Motive, die in der Diplomarbeit vorkommen, keine literarischen Elemente sind, sondern hängen mit der Motivation und mit dem menschlichen Verhalten zusammen.
Im nächsten Punkt werden verschiedene Definitionen der Motivation zusammengefasst. Motivation ist der „Zustand einer Person, der sie dazu veranlasst, eine bestimmte Handlungsalternative auszuwählen, um ein bestimmtes Ergebnis zu erreichen und der dafür sorgt, dass diese Person ihr Verhalten hinsichtlich Richtung und Intensität beibehält. Im Gegensatz zu den beim Menschen begrenzten biologischen Antrieben sind Motivation und einzelne Motive gelernt bzw. in Sozialisationsprozessen vermittelt. Der Begriff der Motivation wird oft auch im Sinn von Handlungsantrieben oder Bedürfnissen verwendet."[175]

Erwähnenswert war auch die Maslowsche Bedürfnispyramide, die im nächsten Kapitel erklärt wird, sowie die verschiedenen Arten der Motivation.

[175] http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/motivation.html [25.03.2017]

Hauptteil

Eine meiner Forschungsfragen war, welches Motiv man als „Hauptmotiv" in den beiden Werken bezeichnen kann. Als Hauptmotiv wurde, wie der Titel der Diplomarbeit schon verrät, die Flucht ausgewählt. Aus der Flucht leiten sich die weiteren Motive ab. Die Protagonisten werden aufgrund der Flucht dazu veranlasst zu spielen, zu stehlen usw. Die Motive, die ich in den beiden Romanen gefunden und herausgearbeitet habe, sind:

- Motiv der Flucht
- Motiv des Todes
- Motiv des Spiels

Jedes der Motive wird in einem eigenen Kapitel anhand der Sekundärliteratur erklärt und dann in einem folgenden Kapitel speziell auf die beiden Romane bezogen mit Zitaten aus dem Buch veranschaulicht.
Im letzten Kapitel der Arbeit werden schließlich die Motive in den beiden Romanen miteinander verglichen.

- Was sind die Gemeinsamkeiten der Flucht? Wovor flüchtet Mihály (Protagonist in Szerb Antals Werk) und wovor flüchten die Mitglieder der Bande (Márais Roman)?
- Was veranlasst sie zu flüchten? Gibt es da Gemeinsamkeiten und Unterschiede?
- Wie lösen die Protagonisten ihre Probleme und Schwierigkeiten?

Diese und viele andere Fragen werden in diesem Kapitel ausführlich ausgearbeitet. Auch im Leben der beiden Autoren wird in einem Unterkapitel versucht Gemeinsamkeiten bzw. Unterschiede zu finden.

Konklusion

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die Forschungsfragen in der Arbeit beantwortet und ausführlich analysiert wurden. Als Hauptmotiv wurde die Flucht ausgewählt. Aufgrund dieser

Flucht waren die Protagonisten dazu veranlasst zu flüchten, zu stehlen und zu spielen. Sie erschafften sich eine eigene Welt, wo sie sich nicht mit ihren Problemen und Ängsten auseinandersetzen mussten. Aufgrund dessen wählte ich als Hauptmotiv auch die Flucht, weil anstatt, dass sie sich mit der realen Welt beschäftigen und versuchen erwachsen zu werden, spielen sie tagelang in einem Zimmer oder reisen von einem Ort zum anderen. Sie flüchten, sie verdrängen vieles und leben in ihrer eigenen Welt. Es gibt sehr viele Ähnlichkeiten in diesen zwei Romanen, denn nicht nur die Mitglieder der Bande aus Márai Sándors Werk, sondern auch der 35-jährige Mihály sind auf dem Weg zum Erwachsenwerden. Diesen Weg geht jeder einmal und ist vielleicht eines der härtesten Zeiten im Leben eines Menschen: Die Zeit zwischen der Pubertät und dem Erwachsenwerden. Auf diesem Weg durfte man in den beiden Romanen die Protagonisten begleiten und wichtig ist, egal wie schwer dieser oder auch manch anderer Weg im Leben ist:

„Man musste am Leben bleiben. Auch er würde leben [...] Aber immerhin leben. Und solange man lebt, weiß man nicht, was noch geschehen kann."[176]

Diese Erkenntnis gilt nicht nur für unsere Protagonisten, sondern auch für jeden einzelnen von uns. Egal wie schwierig und mühsam der Weg oft ist, wichtig ist, dass wir ihn gehen, Entscheidungen treffen, aus unseren Fehlern lernen und immer versuchen das Beste aus jeder Situation zu machen.

[176] SZERB, Antal: Reise im Mondlicht. Deutscher Taschenbuch Verlag, München 2014.